

תוכן העניינים

עמ'	
1	פתח דבר
2	עיקרי המסמך
10	אתגרים אסטרטגיים ומדיניים לישראל
30	מגמות גלובליות והשלכותיהן
32	אתגרים בתחומי הכלכלה, החברה והממשל
45	מצבו של העם היהודי ועתידו
	נספחים :
49	סדר היום של הכנס
58	המרכז הבינתחומי הרצליה
58	בית ספר לאודר לממשל, דיפלומטיה ואסטרטגיה
58	המכון למדיניות ואסטרטגיה
59	רשימת המשתתפים בכנס
80	הוקרות

פתח-דבר

"כנס הרצליה" השישי על מאזן החוסן והביטחון הלאומי נערך ב-21 - 24 בינואר 2006. סדר יומו של הכנס ודיוניו שיקפו סוגיות מרכזיות שישראל ניצבת בפניהן בתחומים המדיני, הביטחוני, הכלכלי, החברתי, הממשלי והיהודי. הכנס נערך ערב הבחירות הכלליות לכנסת. "נאום הרצליה" המסורתי נישא השנה בידי ממלא מקום ראש הממשלה בפועל, מר אהוד אולמרט, אשר, בדומה למתמודדים האחרים על ראשות הממשלה שנשאו דברים בכנס, פרש את העקרונות שידריכו את מדיניותו.

הכנס נערך גם ערב הבחירות למועצה המחוקקת הפלסטינית, בהן זכה החמאס ברוב המאפשר לו הקמת ממשלת חמאס. בשל כך, ומסיבות נוספות, הודגשה במושבים שעסקו בביטחון לאומי ובמדיניות חוץ ההערכה כי שנת 2006 תהיה שנת התפתחויות חשובות והכרעות גורליות נוכח האיומים האסטרטגיים - התחזקות החמאס והתגרענות איראן. שאר דיוני הכנס הוקדשו ברובם לבעיות פנים מרכזיות, במיוחד אלה הקשורות להמשך הצמיחה הכלכלית, למדיניות הרווחה ולאכיפת החוק במערכת הפוליטית. כבכל שנה נגעו דיוני הכנס גם בנושאים הקשורים לאופייה היהודי של מדינת ישראל, למטרותיה הלאומיות וליחסיה עם קהילות יהודיות בעולם. במסגרת זו הוצגו בכנס תוצאות הסקר הראשון על פטריוטיזם וחוסן לאומי בישראל.

מסמך זה הינו בבחינת סיכום מנהלים של מהלך הכנס ועיקריו. הוא נכתב על-ידי ד"ר ישראל אלעד-אלטמן בסיועם של גל אלון, אורי סלונים ואפרת פלג. מוצגים בו הממצאים העיקריים, המסקנות וההמלצות למדיניות שהועלו בכנס. המסמך משקף את רוח הכנס, אך אינו מתיימר לכלול את כל אשר נדון במהלכו ולפיכך אינו מחייב את משתתפיו. מובא הוא בזאת לעיוןך.

פרופ' עוזי ארז

יו"ר הכנס

הרצליה, מארס 2006

עיקרי המסמך

בחינת מצב החוסן הלאומי והביטחון הלאומי של ישראל מראה כי :

- החוסן הביטחוני כיום מספק, אך באופק הקרוב והרחוק מתפתחים איומים אסטרטגיים המחייבים היערכות למאבק.
- גם החוסן הכלכלי מספק, אך המשך הצמיחה הגבוהה אינו מובטח, ונחוצות רפורמות והשקעות נוספות כדי לשמרה.
- החוסן המוראלי מספק, אך אמון הציבור במוסדות השלטון והרוח הפטריוטית בקרב הצעירים מצויים בירידה, ויש לפעול לחיזוקם ברמת ההנהגה והחינוך.
- החוסן הממשלי-הדמוקרטי מצוי בירידה מתמשכת, ויש לנקוט צעדים לבלימת ההתדרדרות ולשיקום שלטון החוק.
- גם החוסן החברתי מצוי בירידה לנוכח התפשטות העוני והפערים החברתיים-הכלכליים, ונדרשים צעדים מתקנים.

קברניטי הביטחון הלאומי סבורים כי בפרוש שנת 2006 ישראל נמצאת במציאות אסטרטגית, ביטחונית ומדינית מן הטובות שידעה. אלא שאליבא דכולי עלמא היא ניצבת לפני שורה של אתגרים ואיומים צבאיים ומדיניים :

- **איראן**, הקוראת להחריב את ישראל, מפתחת אמצעים גרעיניים צבאיים, ומממנת, מציידת ומנחה טרור נגד ישראל.
- התחזקות **החמאס** ברשות הפלסטינית, ועימה סגירת חלון-ההזדמנויות להסדר מדיני ישראלי-פלסטיני מוסכם, מעמידות אתגר אסטרטגי ומדיני מורכב על סדר-יומה של ישראל.
- נמשך – ואף גובר – **איום הטרור**: הן הטרור האסלאמי העולמי, שמתקרב לתחומי ישראל; הן הטרור האזורי, בדמות חיזבאללה; והן הטרור הפלסטיני, שמועד להסלמה. על-אף ההצלחות במאבק בטרור, פיגוע גדול בישראל או בחוץ-לארץ עודנו אפשרי.
- התחזקות **האסלאם הפוליטי** במדינות המזרח התיכון, והגעתו בתנופה רבה לעמדות השפעה ואף לשלטון בחלק מהן, יוצרות מצב אזורי חדש ועתיר סיכונים לישראל ולמערב בכלל.
- בהתפוררותו הנמשכת של המשטר **הסורי**, ובמסלול העימות עם ארצות-הברית שבו הוא נתון, טמונים סיכונים פוטנציאליים לישראל.

עליית החמאס מציבה אתגר אסטרטגי; והגעתה לעמדות כוח התאפשרה בלי שהארגון שינה או נדרש לשנות את עמדותיו; באין כוח מערכתי פוליטי בקרב הפלסטינים, המאלץ אותו לכך, ספק רב אם החמאס יתמתן, ואין לצפות כי יוותר על נשקו ועל אופציית הטרור שלו.

בשיח הפוליטי הישראלי שולט עדיין ריבוי של גישות, עקרונות ונוסחות-מתווה להסדר ישראלי-פלסטיני. במרכזם עומדים סוגיית שרטוט הגבולות לעתיד, קווי היערכות

האפשריים וסוגיית כינון מדינה פלסטינית בגבולות זמניים. מושכל בסיסי, קודם למהפך במחנה הפלסטיני, היה שהגעה להסדר מוסכם עם הפלסטינים, שיוביל בהקדם לכינון מדינת לאום פלסטינית לצד ישראל, היא אינטרס של מי שמעוניין בישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית הנהנית מלגיטימציה בין-לאומית רחבה. גם הקהילה הבין-לאומית מעוניינת בכך, ואף רואה בישראל אחראית לקיומה של המדינה הפלסטינית ולחיוניותה.

אלא שעוד טרם עליית החמאס נקלעה מפת-הדרכים להסדר למבוי סתום בשל ניגוד העמדות בנוגע לתהליך:

- **ישראל** דרשה פתרון לבעיות הביטחון ופירוק של תשתיות הטרור על-ידי הרשות הפלסטינית כתנאי להתקדמות במשא-ומתן.
- **הפלסטינים** טענו כי אין ביכולתם לפתור את בעיות הביטחון כל עוד אין בידם סיכום מחייב בעניין הסדר-הקבע, שיכלול נסיגה של ישראל מהשטחים ועצמאות פלסטינית מלאה.

על רקע המבוי הסתום והתפיסה כי אין שותף פלסטיני להתקדמות, קבע ממלא מקום ראש הממשלה ב"נאום הרצליה" השנה כי:

- קיום שתי מדינות לאום הוא הפתרון המלא לשאיפתם של שני העמים.
- יש לעצב את גבולות-הקבע של ישראל כך שיבטיחו את הרוב היהודי בה.
- מפת-הדרכים היא עדיין הדרך היחידה להגעה להסדר בין הצדדים, וישראל תעמוד על מימושה, אך היה אם הפלסטינים לא יעמדו בהתחייבויותיהם, תבטיח ישראל את האינטרסים שלה בכל דרך, ובכך רמז על צעדים חד-צדדיים אפשריים.

גישה אחרת, שאותה ביטא ראש "הליכוד", שוללת מדיניות של נסיגות חד-צדדיות, וטוענת כי **הביטחון**, ולא רק הדמוגרפיה, הוא שצריך להיות השיקול המכריע בכל היערכות מחדש בשטח. גבולות-הביטחון של ישראל צריכים לכלול את בקעת הירדן, את ירושלים רבתי, את הצירים האסטרטגיים אליה ואת השטחים החולשים על הליבה האסטרטגית של ישראל. זאת, מכיוון ישראל אינה יכולה להגן על עצמה בקווי '67, וגדר-הביטחון אינה מסוגלת למנוע ירי תלול-מסלול והפעלת טילי-כתף נ"מ נגד תעופה אזרחית.

על-פי ראש "העבודה", בהעדר שותף למשא-ומתן יש לפעול **להיפרדות** פיזית, מדינית וביטחונית, אם גם תוך המשך שאיפה לשלום, ולהשלים מיידי את גדר-ההפרדה על-פי אמות-מידה שיהיו מקובלות על גורמי הביטחון והמשפט. הודגש הצורך בכך שבצעדיה החד-צדדיים לא תסגור ישראל אפשרויות לחזרה בעתיד אל דפוס ההתקדמות הדו-צדדי ואל המשא-ומתן על הסדר-הקבע.

גם אם משא-ומתן על הסדר-הקבע אינו נמצא עתה על סדר-היום, מתקיים דיון ציבורי נמרץ בנוגע לשיקולים ולעקרונות לקביעת **גבולות-הקבע העתידיים**. אחד הרעיונות, הנתון בוויכוח מתפתח, הוא של **חילופי שטחים** מאוכלסים בין ישראל למדינה פלסטינית עתידה,

על רקע המבוי הסתום, מתחזק הוויכוח בין התומכים במהלכים חד-צדדיים לבין המתנגדים להם.

גם בהעדר פרטנר למו"מ ובטרם הוכרע הויכוח בעניין המרחב לנסיגות חד-צדדיות, מתקיים דיון באשר לתיחום ולעיצוב "גבולות קבע" לישראל.

ובעיקר העברת אזור אום אל-פחם והמשולש לריבונות פלסטינית. דובריהם של ערביי ישראל דוחים רעיון זה.

רעיון נוסף הוא **חילופי שטחים רב-צדדיים** במסגרת הסדר ישראלי-ערבי כולל, שיכללו גם את מצרים, ירדן וסוריה. רעיון זה נובע מההערכה שגם אם יהיה אפשר להגיע להסדר-קבע של שתי מדינות בין הירדן ליס, מצוקת השטח מול גודל האוכלוסין במרחב זה תהפוך את ההסדר לבלתי-יציב, ויהיה צורך בשטחים נוספים.

**הזנחת הגליל
עלולה להוביל
ליישומה בפועל של
"תוכנית
החלוקה".**

הדיון בעתידם של **ירושלים והגליל** מערָב שיקולי פיתוח לצד היבטים הנוגעים ביחסי ישראלים-פלסטינים. בשני המישורים נדרשת אסטרטגיה לאומית, שממנה ייגזרו תכנון מפורט בתחומי הכלכלה, החינוך והפיתוח וכן תקצוב הולם. פיתוחו הכלכלי והחברתי של **הגליל** הוא חזון הנישא בפי כל, אך הפער בינו לבין המציאות רב, בוודאי בהשוואה לנגב, אשר זכה בהשקעה מזוהזת של מאמצים ותקציבים. יש הטוענים שהזנחת הגליל עלולה להוביל ליישומה בפועל של "תוכנית החלוקה" משנת 1947, ואילו קידומו ישרת את יעדיהם של תושביו הערבים והיהודים כאחד. בין מנועי הצמיחה האפשריים לפיתוח הגליל:

- פיתוח התיירות הבין-לאומית והמקומית בגליל תוך ניצול ריבוי העדות המתגוררות בו;
- פיתוח האזור מבחינה אקדמית, דבר העשוי למשוך אוכלוסיות חדשות ולהשביח את הקיימות;
- הפיכת ההשקעה בתעשיות המתקדמות באזור למשתלמת מכל הבחינות, גם ביחס למרכז הארץ.

**בירושלים אין רוב
ציוני, ונדרשת
אסטרטגיה לפיתוח
הבירה.**

המדינה נדרשת גם לגבש אסטרטגיה לפיתוח ירושלים, שתגזור מראייתה בנוגע לאופייה הרצוי של בירתה. הצורך בפעולה דוחק שכן כבר כיום אין בירושלים רוב ציוני, והציבור היהודי ממשיך להגר ממנה עקב מחסור בתעסוקה, רמת חיים נמוכה ויוקר המחיה. הציבור הערבי-הפלסטיני, לעומת זאת, רואה את יתרונותיה היחסיים של הבירה ומהגר אליה.

בחינת החלופות לעתיד **האגן ההיסטורי של ירושלים** במסגרת הסדר-הקבע מראה כי אין חלופה אחת אשר עדיפה באופן חד-משמעי מבחינת ישראל. החלופה של ריבונות ושליטה ישראלית מלאה בכל האגן לא תזכה בוודאי בהסכמה פלסטינית ובין-לאומית, ולעומתה החלופה של ניהול משותף של האגן על-ידי ישראל והפלסטינים, אשר יש אפשרות סבירה שהפלסטינים והקהילה הבין-לאומית יקבלוה, תיתן לישראל שליטה מועטה בלבד באגן.

**אי-אפשר לחסל
את יכולתה של
איראן לפתח נשק
גרעיני מבלי
להפעיל כוח צבאי
נגדה, אך ניתן
להקשות עליה
ולהאט את
מהלכיה.**

האתגר המהותי האחר הניצב על סדר יומה האסטרטגי של ישראל הוא חתירת איראן להצטיידות ביכולת גרעינית צבאית. עליית המדרגה בעימות בין **איראן** לבין הקהילה הבין-לאומית בסוגיית **התגרענותה הצבאית** של איראן מעלה במקביל את דרגת החומרה של האיום האיראני, ומציבה את השאלה מה ניתן ומה ראוי לעשות עתה. רבים סבורים כי אי-אפשר לחסל את יכולתה של איראן לפתח נשק גרעיני מבלי להפעיל נגדה כוח צבאי קרקעי,

אך ניתן להקשות עליה ולהאט את מהלכה באמצעות מהלכים דיפלומטיים וסנקציות. יש הסבורים כי המשא-ומתן שניהלה "הטרואיקה האירופית" עם איראן בשנתיים וחצי האחרונות עיכב את התקדמות תוכנית הגרעין, שיפר מאוד את הידוע עליה, תרם לגיבוש הקונסנזוס המערבי נגד איראן, והגדיל בכך את הסיכויים להטלת סנקציות על-ידי האו"ם.

סנקציות ניתן להפעיל, למשל, על השקעות זרות בתעשיות האנרגיה של איראן ועל ייבוא התזקיקים שלה. אם סנקציות אלה לא יישאו פרי, יש הסבורים כי לא יהיה מנוס מהפעלת כוח, דהיינו, מפגיעות מן האוויר במתקני גרעין כדי להשיג עיכוב ממושך בפרויקט, אפילו במחיר תגובה איראנית בדמות פעולות טרור ברחבי העולם.

במגמה לעודד מדינות אחרות באזור להימנע מלהיגרר למרוץ התחמשות בנשק לא-קונוונציונלי בעקבות התגרענות איראן, ניתן לשקול מתן **ערבויות** הגנה של המעצמות מפני כל איום איראני אפשרי עליהן.

הפעלת כוח צבאי נגד איראן תשתלב באסטרטגיית **ההקדמה** (preemption) שארצות-הברית נוקטת במסגרת "דוקטרינת בוש" (וישראל – בסיכולים הממוקדים) לשם התמודדות עם איומים חדשים של טרור ושימוש בנשק לא-קונוונציונלי. אסטרטגיה זו יוצרת אתגר למשפט הבין-לאומי: אין כיום תורה משפטית או מנגנון משפטי המסוגלים לומר כיצד לחוקק חוקים אשר יקנו למדינות כלים לשמירה על בטחון אזרחיהן אך גם יטילו הגבלות על כוחן ויוודאו אי-פגיעה בזכויות-יסוד. בכנס הועלתה קריאה כי ישראל תוביל יצירת תורה שיפוטית שתעסוק בסיכולים ממוקדים ובמתקפות-מנע, על-ידי הקמת מנגנונים שיפוטיים אד-הוק אשר ישפטו בכל מקרה לגופו אם יש הצדקה להתקפה מוקדמת.

סכנה נוספת נשקפת לישראל מן העובדה שהמערב, בעודו ממשיך ללחום בטרור האסלאמי, מסתגל לתופעה ומאמץ בהדרגה גישה פייסנית כלפי ארגוני **האסלאם הפוליטי** "המתון", כגון "האחים המוסלמים", בתקווה שיהוו משקל-נגד לקבוצות הטרור. ארגונים אלה רוכשים לגיטימיות על-ידי הקרנת דימוי דמוקרטי ומתון שיסייע להן להגיע לשלטון בארצותיהם, אך אינם נדרשים להתנער מעוינותם כלפי ישראל. מהיבט זה עלייתו של החמאס היא תקדים חמור ביותר.

סיכונים אפשריים נוספים נשקפים לישראל מכיוון **סוריה**. רקמת המשטר הסורי, הנתון בעימות עם ארצות-הברית, הולכת ונפרמת. דימוי החוסן, החיות וההרתעה שלו נשחק, והוא עלול לקרוס גם אם לקהילה הבין-לאומית אין כרגע עניין בכך. בין התרחישים האפשריים שהינם שליליים מבחינת ישראל: עליית משטר הנשען על "האחים המוסלמים"; פריחת קבוצות טרור; פעולות טרור נגד ישראל ישירות משטח סוריה; דו-שיח של המערב עם משטר חלופי שיהיה עוין כלפי ישראל; עסקה גדולה – בסגנון העסקה הלוברית – בין

יש לפתח תורה משפטית ומנגנונים משפטיים שייתנו בסיס לאסטרטגיית ההקדמה.

האסטרטגיה האמריקאית החותרת להשליט דמוקרטיה מאפשרת לארגוני טרור להשתמש בכלי הדמוקרטיה כדי לזכות בהשפעה ואף בשלטון.

סוריה למערב, שבה תזכה סוריה ברהביליטציה מבלי שתחויב להיכנס לתהליך שלום עם ישראל.

ההשלכות של המצב בעיראק, כמוקד של אי-יציבות אזורית, והמשמעויות שעשויות להיות לנסיגה אמריקאית אפשרית ממנה במהלך השנה לא נידונו בכנס, אך הן יעמדו ללא ספק על סדר-היום הלאומי של ישראל.

השקעה בחינוך מדעי וטכנולוגי בעולם השלישי היא אסטרטגיה אפשרית למאבק בטרור ובשנאה למערב.

בראייה כלל-עולמית יש הטוענים כי **האסטרטגיה למאבק בטרור** ובשנאה למערב במדינות המזרח התיכון ובעולם השלישי בכלל, היא **השקעה בחינוך מדעי וטכנולוגי** במדינות אלה. העובדה שאוכלוסיותיהן אינן משתתפות במהפכה המדעית של העולם המודרני מותירה אותן במציאות של עוני והעדר דמוקרטיה, ותנאים אלה מהווים כר פורה לטיפוח שנאה למערב העשיר והמפותח.

לנוכח האיומים והסיכונים הנשקפים לישראל, עולה השאלה מה מידת התמיכה בישראל מצד **שותפיה ובעלי-בריתה**, וכיצד תוכל ישראל להגביר את תמיכתם בה ואת שיתוף-הפעולה שלהם עימה.

על ישראל לנצל את חלון-ההזדמנויות שנפתח לשיפור יחסיה עם אירופה.

נראה כי מעמדה של ישראל בדעת-הקהל ובתקשורת באירופה משתפר, בין היתר לנוכח ההקצנה האיראנית, האתגר האסלאמי הקיצוני והאכזבה מהפלסטינים, מן העבר האחד, ולנוכח יישום ההתנתקות על-ידי ישראל – מהלך הנתפס כחלק מאסטרטגיה שחותרת לסיום הכיבוש – מן העבר האחר. נוצרים **מפגשי אינטרסים** חדשים בין ישראל לאירופה, ונפתחת דרך להיערכויות אסטרטגיות חדשות. על ישראל לבחון דרכים לניצול חלון-ההזדמנויות הזה; לגבש אסטרטגיה, מטרות וכיוונים בכל הנוגע ליחסיה של ישראל עם אירופה; ללמוד את המשמעויות של מעורבותה הגוברת של אירופה במישור הישראלי-פלסטיני; ולקבוע את עמדתה של ישראל כלפי מעורבות זו.

במוקד ההזדמנויות ניצבת השאלה עד כמה **נאט"ו** מהווה מסגרת רלוונטית לישראל. קשריה של ישראל עם ארגון הברית האטלנטית מעמיקים לאחרונה, וגוברת ההבנה באשר לתרומתה הפוטנציאלית של ישראל לארגון. יש הסבורים כי במסגרת תפיסה אסטרטגית חדשה למאבק בטרור, על נאט"ו **לצרף את ישראל כחברה**. אחרים סבורים כי ייטב לישראל אם תקיים שיתוף-פעולה הדוק יותר עם הארגון אך **מבלי להיות חברה בו**.

בה-בעת מסתמנים **גורמי שחיקה במעמדה של ישראל בארצות-הברית**. יש המעריכים כי תמיכתם העתידית של הממשל האמריקאי ושל יהודי ארצות-הברית בישראל מאוימת על-ידי מגמות אנטי-ציוניות שמאליות, בעיקר בקמפוסים, מזה, ועל-ידי שברו הצפוי של חלומו של הימין הפונדמנטליסטי, הדבק בארץ-ישראל השלמה ומאמין כי ישראל היא חברה דתית, מזה. מכאן, שעל ישראל לפעול לגיוס תמיכתם של האמריקאים החילוניים, **ולצמצם את תלותה** בתמיכתם של הממשל האמריקאי ושל יהדות ארצות-הברית. כנגד זה יש מי

שרואה בחיוב רב את תמיכתה של הקהילה האוונגליסטית בישראל, ושולל את הספקות המושמעים ביחס למניעיה.

לכל הדעות, על ישראל להשקיע בהעמקת מערך קשריה עם הממשל האמריקאי, עם הציבור הכללי ועם הקהילה היהודית, תוך שימת דגש בנוער וגילוי מעורבות בחינוכו. מתברר כי יש לפעול גם לשיפור תדמיתה של ישראל בציבור האמריקאי, שבו היא נתפסת לעיתים קרובות כחברה מיליטריסטית וקיצונית המזוהה עם קונפליקט ודת.

יש לחזק את התרבות היהודית כמסד לפיתוח זיקה יהודית.

תהליכי הגלובליזציה שוחקים דפוסים מסורתיים של **זהות וסולידריות יהודית**, ובד בבד חל פיחות ברגש הדתי. חיזוק התרבות היהודית מסתמן כמסד חלופי אפשרי לפיתוח הזיקה היהודית. אלא שחקר התרבות היהודית והחינוך לו הוזנחו עד עתה, למרות עושרה של היצירה היהודית והיקפה. מפעלים ויוזמות חדשים כגון "האנתולוגיה של היהדות כתרבות וכציוויליזציה", מסייעים להידוק הזיקה ליהדות כתרבות ותורמים ליצירת זיקה יהודית והזדהות יהודית מעבר לטקסים ולתכנים דתיים.

הירידה בממדים החברתי והממשלי ובפטריוטיות בקרב הצעירים מחייבת תכנון ארוך-טווח לחיזוק חוסנה החברתי והממשלי של ישראל.

המזדים הכמותיים האובייקטיביים של החוסן הלאומי האזרחי מראים כי :

- **השיפור במצבה הכלכלי של ישראל נמשך בשנת 2004, ונראה כי הוא אף התחזק בשנת 2005:** משקיעים זרים שבו לישראל; האבטלה ירדה, אם כי רמתה גבוהה עדיין; התוצר לנפש עלה; והחוב הציבורי חזר לתוואי יורד.
- **בה-בעת נמשכה ההתדרדרות במצב החברתי.** בהשוואה לאירופה ולמדינות המפותחות, ישראל מתדרדרת בהיקף העוני, בעומקו של אי-השוויון, בשיעור האבטלה הכרוני וברמת הפיתוח האנושי.
- **גם במימד המשטרי-הפוליטי נמשכת ההרעה,** ותדמיתה של ישראל בעולם בכל הקשור ליציבותה הפוליטית, לשמירת החוק בה ולפיקוח על נושא השחיתות – מעוררת דאגה.

מדידת המרכיב **הסובייקטיבי של החוסן הלאומי מעלה כי רמת הפחד מטרור ממשיכה לרדת בהדרגה, ונרשמת יציבות ברמת האופטימיות הלאומית.** כך נכזבת תוחלתו של מי שחתר לשבור את רוחה של החברה הישראלית באמצעות הטרור. לעומת זאת, נמשכת הירידה באמונו של הציבור במוסדותיה של המדינה.

נוסף על כך, סקר ראשון מסוגו למיפוי **הזיקה הפטריוטית הישראלית**, על ממדיה השונים (נכונות להקרבה, שורשיות, גאווה וסמליות), מצביע, בין היתר, על גריעה בפטריוטיות בקרב בני הדור הצעיר ועל ניכור בקרב בעלי ההכנסות הנמוכות. אף שנכונותם של הישראלים להילחם להגנת מדינתם גבוהה יותר מאשר בכל המדינות שנבדקו, גאוותם במדינתם פחותה יחסית, במיוחד בכל הקשור לתפקודן של הדמוקרטיה ושל מדינת הרווחה בישראל.

מתחייב אם כן תכנון ארוך-טווח **לחיזוק חוסנה החברתי והממשלי** של ישראל, לצד התוכניות להבראת הכלכלה. בהקשר הפטרייטי – ההזדהות עם המדינה ("הרוח הפטרייטית") – יש לפעול במישור החינוכי על-מנת למנוע היווצרותו של סיכון לעצם חוסנה הפנימי של ישראל.

על-מנת לשפר את התפוקה החינוכית יש לשפר את מעמד המורה, לחזק את המנהל ולשתף יותר את ההורה.

אלא שתפוקת **החינוך** בישראל רחוקה מלהשביע רצון. קיימים נתונים שלפיהם רמתם של 40% מתלמידי ישראל נמוכה כמו רמתם של התלמידים בחלק מהמדינות המתפתחות. נוסף על הפגיעה הנובעת מכך בצמיחה הכלכלית העתידית, שעתוק הפערים פוגע בתחושת הלכידות החברתית ובחוסן הלאומי. היות שההשקעה בחינוך בישראל ביחס לתמ"ג היא מהגבוהות בעולם, יש לשנות את סדרי העבודה ואת דרך הקצאת המשאבים של המערכת הקיימת. בין היתר נדרש לשפר את מעמד המורה, לקרב את מערך ההחלטות אל רמת מנהל בית-הספר, ולהרחיב את מקומו של ההורה בתהליך החינוכי.

כדי לשקם את **אמון הציבור במוסדות הפוליטיים** ובמשטר הדמוקרטי, יש לטפל בתופעת השחיתות המחמירה, הפושה גם בצמרת השלטון. בהקשר זה:

- יש הסבורים כי נדרשת רפורמה אשר תבטל את מעורבותה של הכנסת בהסרת החסינות הפרוצדוראלית של חברי-כנסת שהתביעה מבקשת להעמידם לדין.
- יש הטוענים כי ראוי לצמצם את הצורך של פוליטיקאים בגיוס הון כדי להיבחר לכנסת – למשל, על-ידי הטלת איסור מוחלט על הוצאת כספים לצורכי בחירות פנימיות במפלגה.
- יש השוללים את החיפוש אחר "היסוד הנפשי" בעברות בתחום טוהר-המידות, שכן היכולת לפטור אישים בכירים מאחריות פלילית למעשיהם רק מאחר שלא הורם נטל ההוכחה באשר לכוונותיהם המקוריות פוגעת במאבק בשחיתות השלטונית.

כלכלת ישראל מתפקדת זה שנים ככלכלה דואלית, שבה ענפי הטכנולוגיה העילית צומחים בקצב גבוה, ואילו הענפים המסורתיים, שמהם מתפרנסים רוב המועסקים במשק, צומחים בקצב איטי במיוחד. אם תמשיך כלכלת ישראל במסלולה הנוכחי, על-פי תוואי צמיחה של 4%, יגדל העומס המוטל על כתפיה של אוכלוסיית הרוב, יעמיק הפער ברמות השכר בין שתי הכלכלות ויגבר אי-השוויון.

יש להגדיל את ההשקעות במשק ואת התפוקה בענפים המסורתיים כדי להגדיל את הצמיחה.

צמצום הפערים בטווח הארוך מחייב **גידול שנתי של 6%** בתוצר המקומי. כדי להשיגו, על המדינה להביא לידי **הגדלת ההשקעות** במשק מ-21 מיליארד דולר ל-31 מיליארד דולר בתוך שלוש שנים. יש לשקול לפיכך הקמת ועדה לעידוד השקעות, בהשתתפות נציגים מהמגזר הפרטי ובעלי הון, אשר תבחן אפשרויות פעולה דוגמת הגדלת מענקים, הפחתות מס והכרה בפחת מואץ. הגדלת ההשקעות עשויה להביא לידי עלייה בתפוקה לעובד בענפים המסורתיים, וכך להוביל לעליית שכרם של המועסקים בהם. את הסיכון של גידול באבטלה כתוצאה מייעול הייצור ניתן לנטרל על-ידי איסור העסקת עובדים זרים.

הסרת חסמים
להשתלבות בשוק
העבודה, הנהגת
מס הכנסה שלילי
והעלאת שכר-
המינימום הן
דרכים אפשריות
להפחתת העוני
בקרב העובדים.

במקביל להקטנת הפערים באמצעות הגדלת ההשקעות, יש לטפל בדחיפות בבעיית **העובדים העניים**, לנוכח העובדה שתחולת העוני בקרב משפחות עם מפרנס יחיד היא 22%. לשם כך:

- יש להמשיך לפעול להסרת החסמים הקיימים – בתחומי ההכשרה המקצועית, הטיפול בילדים והתחבורה – להשתלבות בשוק העבודה.
- יש להפוך את העבודה למשתלמת, אם על-ידי הנהגת מס הכנסה שלילי ואם על-ידי העלאת שכר-המינימום.

דומה, אפוא, שממשלת ישראל נדרשת לנווט את דרכה בין הסיכונים, הסיכויים, האיומים וההזדמנויות שלפניה. הדבר מחייב יכולת תיעדוף והבדלה על-פי דרגות הסיכון ומידת הדחיפות, וזאת בתנאים של אי-ודאות.

מצב זה מצדיק חשיבה במונחים של ניהול סיכונים. שימוש ביסודות של ניהול סיכונים קיים כבר כיום בעולם התוכן הביטחוני, אך חסרה עדיין מתודולוגיה משוכללת שתאפשר ניהול כולל של סיכונים ברמות שונות ביחס לבעיות של ביטחון לאומי. יישום כלים שאובים מגישה זו עשוי להקנות למתכננים ולקובעי המדיניות מבט השוואתי שיטתי כולל על איומים וסכנות ביטחוניות מסוגים ומכיוונים שונים, ובכך לאפשר גיבוש מדיניות לכידה (קוהרנטית) וכוללת כלפי הסיכויים וההזדמנויות.

אתגרים אסטרטגיים ומדיניים לישראל

מאפיינים כלליים

**שנת 2006 תתאפיין
בעיצוב החלופות
האסטרטגיות.**

בפרוש שנת 2006 ישראל נמצאת – על-פי הערכתם של קברניטי הביטחון הלאומי שלה – במציאות אסטרטגית מן הטובות שידעה. אין עליה איום קיומי, ועוצמתה נשענת על מימד ההרתעה שלה, על השיפור שחל במעמדה המדיני בעקבות ההתנתקות, על הדומיננטיות של ארצות-הברית במזרח התיכון ותמיכתה בישראל, על העדר פוטנציאל לביסוס קואליציה ערבית נגד ישראל ועל איתנותם של הסכמי השלום עם מצרים וירדן. שנת 2006 תתאפיין **בעיצוב החלופות האסטרטגיות**, והבחירה ביניהן תיעשה בשנים הבאות.

אולם באופק הקרוב מתפתחים **איומים אסטרטגיים מהותיים**: הממשל האיראני קורא להחריב את ישראל; מפתח אמצעים גרעיניים צבאיים; מממן, מצייד ומנחה טרור נגד ישראל; ומתקרב אל גבולותיה דרך סוריה ולבנון. הדבר מחייב את ישראל לכוון יכולת להגן על עצמה, על כל המשתמע מכך. הגרעין הצבאי האיראני הוא איום לטווח ארוך יחסית, אולם הטרור, על שלושת רבדיו, מאיים על ישראל כבר עתה: הטרור העולמי ("אל-קאעידה" ו"הג'יהאד העולמי"), המתקרב לישראל בהדרגה; הטרור האזורי ("חיזבאללה"); והטרור הפלסטיני ("חמאס", "הג'יהאד האסלאמי הפלסטיני" ו"גדודי חללי אל-אקצא"), שקיים בו פוטנציאל גבוה להסלמה ולהתפרצות של סבב אלימות נוסף.

**בהתפוררות
המשטר הסורי
טמונים סיכונים
אפשריים לישראל.**

לטובת ישראל פועלת העובדה ששתי המדינות המובילות את העוינות כלפי ישראל ואת הטרור נגדה – איראן וסוריה – דרדרו את עצמן למעמד של מדינות סוררות, ונוצר קונסנזוס בין-לאומי פעיל נגדן. אולם **בהתפוררותו** הנמשכת של **המשטר הסורי**, ובמסלול העימות עם ארצות-הברית שבו הוא נתון, טמונים גם סיכונים פוטנציאליים לישראל, ביניהם: עליית משטר חלופי המבוסס על גורמי אסלאם רדיקלי; לגיטימציה מערבית למשטר חלופי שיהיה עוין כלפי ישראל לא פחות מהנוכחי; וטרור ישיר משטח סוריה, אם בעידוד המשטר השוקע הנוכחי ואם עקב התפוררותו. גם בהתמשכות המשבר **בעיראק**, ובנסיגה האפשרית של ארצות-הברית ממנה, גלומים סיכונים אפשריים לישראל.

מעבר לכל אלה, ניצחונותיו של החמאס בבחירות הפלסטיניות, תחילה לעיריות ואחר כך לפרלמנט, וסגירת חלון-ההזדמנויות להסדר מדיני ישראלי-פלסטיני מוסכם כתוצאה מהם, מניחים אתגר אסטרטגי-מדיני מורכב על סדר-יומה של ישראל בפרוש שנת 2006.

ישראל והאתגר הפלסטיני

**העולם רואה
בישראל אחראית
לקיום המדינה
הפלסטינית, ודורש
לסיים את הכיבוש
בהקדם.**

מרחב התמרון של ישראל בסוגיה הפלסטינית מצומצם. הישות הפלסטינית הקטנה, החלשה והמפוצלת תלויה בישראל, והעולם רואה את ישראל כאחראית לקיומה ולחיוניותה של המדינה הפלסטינית. העולם גם דורש מישראל לסיים את הסכסוך במהירות, בין היתר משום שקיימת לכאורה נוסחה ליישוב הסכסוך – מתווה קלינטון, שנחשב בקרב מנהיגי

העולם לנקודת האיזון המיטבית בין ישראל לפלסטינים ; משום שהסכסוך עולה לעולם כסף רב ; משום שקיומו משרת גורמים רדיקליים ומהווה תירוץ לטרור ברחבי העולם ; ומשום שאי-אפשר להמשיך להחזיק שלושה מיליון פלסטינים תחת כיבוש.

אף בטרם עלה החמאס לשלטון הסתמן **מבוי סתום** בתהליך שהיה אמור להוביל להסדר, שכן גישתה של ישראל לתהליך זה הפוכה מזו של הפלסטינים : ישראל דורשת, על-פי מפת-הדרכים, שהפלסטינים יתמודדו עם גורמי הטרור ויפרקו את ארגוני הטרור כתנאי מוקדם לדיון במרכיבי ההסדר ; ואילו הפלסטינים טוענים כי הם אינם מסוגלים לפתור את בעיות הביטחון כל עוד אין בידם פתרון פוליטי מוסכם, עם לוח-זמנים ברור לנסיגה ישראלית מהשטחים ולהשגת עצמאות פלסטינית מלאה.

דילמות וחלופות

לנוכח מבוי סתום זה הוצגו שלוש גישות ישראליות שונות, הנובעות מעמדה שונה ביחס לשאלת **קיומו של שותף** פלסטיני אפשרי :

- מי שסברו כי יש שותף אשר נאה דורש ואשר עשוי גם להיות נאה מקיים, תמכו בחזרה מיידית לדיון בהסדר-הקבע – תפיסת "אוסלו".
- מי שפקפקו ביכולתם של הרשות הפלסטינית או של אבו מאזן להיות שותפים, טענו כי אין להתקדם לדיון בהסדר-הקבע לפני מיצוי של היבט הביטחון בשלב א של מפת-הדרכים.
- מי שהעריכו כי אפסו הסיכויים למצוא שותף בטווח הנראה לעין קבעו כי אי-אפשר להגיע להסדר, וכי אין להניח שהפלסטינים יממשו את הנדרש במפת-הדרכים בהיבט הביטחוני, ולכן יש לנקוט גישה חד-צדדית.

לדילמה שבין הגישה הדו-צדדית לגישה החד-צדדית מקבילה דילמה הנובעת מן הניגוד בין המשתמע משני **היעדים המרכזיים** של מדינת-ישראל :

- הצורך בהבטחת קיומם הפיזי של היהודים בארץ-ישראל, שממנו נגזרת עדיפות לשיקולי הביטחון ;
- הרצון לקיים מדינה יהודית ודמוקרטית, שממנו נובע הצורך ברוב יהודי, בויתור על חלקים מארץ-ישראל ובהקמת מדינת לאום פלסטינים.

דילמה זאת משפיעה גם על הגישות כלפי דחיפות ההסדר, אם בדו-שיח ואם בגישה חד-צדדית.

גורם הזמן פועל נגד היעד של מדינה יהודית ודמוקרטית ונגד הרעיון של שתי מדינות.

גורם הזמן פועל לרעת היעד השני לנוכח התהליכים הדמוגרפיים. גורם הזמן פועל נגדו גם משום שהנרטיב של ישראל כמדינת לאום יהודית מאבד בהדרגה את תמיכת העולם, ורעיון שתי המדינות הולך ומפנה את מקומו לרעיון המדינה הדו-לאומית. לכן כינון מדינת לאום פלסטינית בהקדם הוא אינטרס של מי שמעוניין בישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית הזוכה בלגיטימציה בין-לאומית רחבה. הקמת מדינת הלאום הפלסטינית גם תסיר מפתחה

**קיים קונסנזוס
שלפיו כינון מדינה
פלסטינית מגלם
את פתרון בעיית
הפליטים.**

של ישראל את בעיית הפליטים הפלסטינים: בסוגיית הפליטים ניכר קונסנזוס רחב בין קובעי המדיניות בישראל שלפיו כינון מדינה פלסטינית מגלם בחובו את פתרון הבעיה, ואין מקום לפתרון נוסף המבוסס על שיבה, ולו חלקית, לישראל.

**קיום רוב יהודי
בישראל אינו
מתיישב עם
השליטה על
אוכלוסייה
פלסטינית ביהודה
ושומרון.**

קיימת בישראל תמיכה רחבה ברעיון של שתי מדינות לשני עמים, אולם קיימים חילוקי-דעות בנוגע לשאלה כיצד יש לממש רעיון זה. ב"נאום הרצליה" קבע ממלא-מקום ראש הממשלה כי קיום שתי מדינות לאום הוא הפתרון המלא לשאיפתם של שני העמים, כולל פתרון בעיית הפליטים, אשר יוכלו להתיישב רק במדינה הפלסטינית. כמו-כן הוא קבע כי יש לעצב את גבולות-הקבע של ישראל כך שיבטיחו את הרוב היהודי במדינה. קיום רוב יהודי בישראל אינו מתיישב עם השליטה על אוכלוסייה פלסטינית ביהודה ושומרון. **קביעת גבולות-הקבע**, אמר, היא הצעד החשוב ביותר שעל ישראל לנקוט עתה, ועליה לשקף את המציאות הדמוגרפית בשטח תוך שמירה על אזורי הביטחון ועל ירושלים המאוחדת.

הדרך היחידה לקיים שתי מדינות לאום, על-פי ממלא-מקום ראש הממשלה, היא מימוש מפת-הדרכים, שבה יקבלו הפלסטינים **עצמאות בגבולות זמניים** תמורת זניחת הטרור, וסוגיות הסדר-הקבע יפתרו בהמשך בין שתי המדינות. ישראל תעמוד על מימושה של מפת-הדרכים כפי שהוסכם. היא תעדיף הסכם על התחייבות להתנתקות נוספת כבר עתה, אך אם הפלסטינים לא יעמדו בהתחייבותיהם על-פי מפת-הדרכים, תבטיח ישראל את האינטרסים שלה **בכל דרך**, ובכך רמז למהלכים חד-צדדיים.

גישה אחרת, שאותה ביטא ראש "הליכוד", שוללת את הדמוגרפיה כשיקול המכריע בקביעת גבולות-הקבע. השאלה המרכזית היא אם ליצור גבולות-ביטחון או לחזור לגבולות 67', וההכרעה שישראל עומדת לפנייה היא **קביעת גבולות-הביטחון** שלה, אשר חייבים לכלול את בקעת הירדן, את ירושלים רבתי ואת השטחים החולשים על הליבה האסטרטגית של ישראל.

על-פי גישה זו, יש לחתור למשא-ומתן עם שותף פלסטיני שמתנער מטרור ונלחם בו, ולנהל את המשא-ומתן עימו על בסיס עקרון **ההדדיות**. אולם בהעדר שותף פלסטיני כזה יש לשלול מדיניות של נסיגות חד-צדדיות ללא תמורה, כי הן יהוו רוח גבית לטרור, יחזקו את החמאס ויחלישו את הגורמים הפלסטיניים המעוניינים לקיים משא-ומתן. יש לפעול במהירות לביצור גבולות ישראל ולהגנת נכסים אסטרטגיים, תוך הפרדת האוכלוסיות הישראלית והפלסטינית, צמצום מחסומים בשטחים, הגדלת חופש התנועה של הפלסטינים והימנעות מחזרה לשליטה על ריכוזים של אוכלוסייה פלסטינית.

גישה שלישית, שאותה ביטא ראש "העבודה", שואפת להגיע לסיום הסכסוך ולהיפרדות מהפלסטינים על-ידי **שלום צודק** בין שתי מדינות, אחת לכל עם, שקיומה של האחת אינו מסכן את האחרת. יעדה הוא להגיע להסכם שלום במשא-ומתן ישיר עד סוף העשור. על-פי גישה זו, אין לנהל משא-ומתן עם ארגון המכריז על רצונו להשמיד את ישראל, אך אין גם

להשלים עם קיפאון מדיני. בהעדר שותף למשא-ומתן יש לפעול **להיפרדות** פיזית, מדינית וביטחונית, ובה-בעת להמשיך להחזיק בשאיפה לשלום.

השלמת **גדר-ההפרדה** (אשר הצורך בהשלמתה נהפך גם הוא לקונסנזוס בקרב קובעי המדיניות) צריכה להיעשות, לפי גישה זו, על-פי אמות-מידה שיהיו מקובלות הן על גורמי הביטחון והן על גורמי המשפט. יש להשאיר את גושי ההתנחלות בישראל, ולקבוע את גבולותיה של ירושלים כך שיבטיחו רוב יהודי ואופי יהודי, ביטחון והכרה בין-לאומית. במסגרת זאת יש להימנע מלספח קרוב לרבע מיליון פלסטינים אשר גרים סביב ירושלים ונהנים ממעמד של תושבים בעיר.

אם כן, על קשת העמדות שבין הגישה הדוגלת בחד-צדדיות ישראלית לבין זו התומכת בהדדיות ניכר כי המרכז הפוליטי הישראלי נע לעבר **החד-צדדיות**. זאת, לנוכח מעין קונסנזוס שמתגבש סביב הקביעה כי אין כיום בקרב הפלסטינים מנהיגות שעשויה לשמש שותף ולעמוד הן במבחן הכוונה והן במבחן הביצוע של הסכמים, וכי על ישראל לפעול חד-צדדית להבטחת בטחונה וגבולותיה. לגישה הדוגלת ב**בנסיגות חד-צדדיות** יש אכן יתרונות ברורים:

- היא מוציאה את הסוגיה של קביעת עתידה של ישראל מידי הפלסטינים.
- היא מאפשרת לישראל לשמור על בטחונה ועל האינטרסים הדמוגרפיים שלה.
- יציאתה של ישראל משטחים כבושים משפרת את מעמדה המוסרי והבין-לאומי.

אך לגישה זו יש גם חסרונות:

- היא מנציחה את תפיסתם העצמית של הפלסטינים כקורבנות וכמי שאינם אחראים במעשיהם ובמחדליהם לקביעת עתידם.
- אם תקום מדינה פלסטינית אחרי טרור מחודש, תהיה בכך משום הצדקה לטענה כי הטרור משתלם, שכן הוא הוביל לנסיגות הישראליות.

**את המהלכים
החד-צדדיים יש
לעשות מבלי לפגוע
בסיכויים להשגת
הסדר מוסכם
בעתיד.**

לפיכך, ולנוכח האפשרות שתחושת הביטחון שתעניק גדר-ההפרדה לישראלים תניע אותם לחדול מלחתור להסכם שלום וכך ייסתם עליו הגולל, מן ההיגיון שישראל תגבש את צעדיה החד-צדדיים הבאים כך שלא **ייסגרו אפשרויות** לחזרה בעתיד אל מודל ההדדיות ואל המשא-ומתן על הסדר-הקבע. ניתן גם לחשוב על אפשרות שארצות-הברית תלחץ על הרשות הפלסטינית לפעול לחיסול הטרור, ובמקביל תשכנע את ישראל לנווט את מהלכיה החד-צדדיים כך שלא יפגעו ברשות ובסיכויים להשגת הסדר מוסכם. כל זאת בהנחה שלהנהגה הפלסטינית יש עניין בשמירת אפשרויות פתוחות להשגת הסדר שלום בין שתי מדינות. אולם לנוכח עליית החמאס, ובהנחה שלחמאס אין עניין בהסדר כזה, אפשרות זו מאבדת ממעשיותה.

עליית החמאס: האם היא תביא לידי התמתנות?

**העולם כשל בכך
שלא חייב את
חמאס להכיר
בישראל ולהתכחש
לטרור כתנאי
להשתתפותו
בתהליך הפוליטי
הדמוקרטי.**

עליית החמאס ברשות הפלסטינית היא אכן אתגר אסטרטגי מהמעלה הראשונה לישראל, ויש לה השלכות על המערכת האזורית. באמצעות כושר הארגון של התנועה ויכולתה להשתלט על מערכות שלטון מקומי וארצי, היא תחנך את הנוער לשנאה לישראל, ותזרים כספים למימון אלימות. בדומה לחיזבאללה בלבנון, גם כאשר ייהפך החמאס לחלק מהממשלה, הוא לא יוותר על נשקו ועל פעילות הטרור שלו. זאת, משום שבפועל אין הוא נדרש לכך: לקראת החתימה על הסכם אוסלו, בשנת 1993, נדרש אש"ף, כתנאי לקבלת לגיטימציה מארצות-הברית ומישראל, להכיר בהחלטת מועצת הביטחון 242 ובזכות קיומה של ישראל, ולהתכחש לטרור; לחמאס, לעומת זאת, אפשר העולם להשתתף בתהליך הפוליטי הדמוקרטי מבלי להציב לפניו את הדרישות האלה. באופן פרדוקסאלי, תהליך הרפורמות והדמוקרטיזציה שארצות-הברית מובילה ברשות הפלסטינית למן יוני 2002, אשר נועד לטהר את הרשות מהטרור, העלה עתה לשלטון את ראשי הטרור.

**התהליך שנועד
לטהר את הרשות
הפלסטינית
מהטרור העלה
לשלטון בה את
ראשיו.**

היו שטענו, ובראשם חסידי ה"דמוקרטיזציה עכשיו" בקרב הממשל האמריקאי, כי החמאס יתמתן בעקבות השתתפותו בתהליך הפוליטי ובבחירות דמוקרטיות. אכן, קיימות דוגמות של תנועות לא-דמוקרטיות ואלימות שהשתתפותן בהליכים דמוקרטיים אילצה אותן להתמתן כדי שיוכלו למשוך בוחרים ולספק להם תוצאות מעשיות. אולם הלקח ההיסטורי הוא שכדי שתנועה קיצונית תתמתן במהלך השתלבות בהליכים דמוקרטיים, חייבים להתקיים שלושה תנאים:

- קיימת מערכת פוליטית איתנה שהתנועה יכולה להיקלט בה.
- מאזן הכוחות הפוליטי נוטה נגדה ומאלץ אותה לשחק על-פי כלליהם של המתונים.
- משך הזמן ארוך דיו לאפשר תהליך הסתגלות.

שלושת התנאים האלה אינם קיימים כיום בזירה הפלסטינית. נוסף על כך, מאחר שאין לחמאס סמכות רוחנית משלו, הוא מושפע אידיאולוגית מחכמי-דת סעודים ומצרים, שאינם קשובים בהכרח לרחשי-הלב של "ציבור הבוחרים", וכמוהם גם חברי הנהגת החוץ של התנועה. חמאס, מכל מקום, הגיע לעמדות הכוח מבלי ששינה מעמדותיו כהוא זה.

מדינה פלסטינית בגבולות זמניים שתקום בהכרה ישראלית חד-צדדית

לנוכח המציאות ברשות הפלסטינית הועלתה במהלך 2005 החלופה של מדינה פלסטינית בגבולות זמניים (להלן: מפג"ז) אשר תקום בהכרה ישראלית חד-צדדית ותזכה בהמשך בלגיטימציה בין-לאומית. על-פי מפת-הדרכים, הייתה המפג"ז אמורה לקום בהסכם בין הצדדים, כחלק ממימוש שלב ב של המפה. מבחינת ישראל יכלו להיות למפג"ז יתרונות חשובים:

- שחיקת איום המדינה הדו-לאומית – תהליך שכבר החל בהתנתקות מעזה;
- פיצול הסכם-הקבע – האפשרות של ישראל לשאת ולתת עם המפג"ז על כמה הסכמים שיהוו פרקים של הסכם-הקבע, במקום להיכנס למשא-ומתן על החבילה כולה, כלומר, במקום להיות במצב של "הכל או לא-כלום";

- הקהיית עוקצה של בעיית הפליטים – למשל, על-ידי העברת הסמכויות של אונר"א לממשלה הפלסטינית או פתיחת ערוץ ישיר לפיצוי הפליטים בגין רכושם;
- פוטנציאל תמיכה של המערכת הפוליטית הישראלית.

בה-בעת יש למפגי"ז גם **חסרונות** מבחינת ישראל: המפגי"ז אמורה לקבל זכויות ריבוניות המוקנות לה לפי המשפט הבין-לאומי, יוגבל חופש הפעולה של צה"ל בשטחה, ואין בהקמתה משום סיום הסכסוך או סיום התביעות הפלסטיניות מישראל.

**עליית החמאס
מקשה עוד יותר על
מימוש המדינה
הפלסטינית
בגבולות זמניים.**

לנוכח ההתנגדות של הרשות הפלסטינית/הפת"ח לרעיון, מחשש שהקמת המפגי"ז תשפיע לרעה מבחינתם על עיצוב הסדר-הקבע, עלתה החלופה של הקמת המפגי"ז בהכרה חד-צדדית של ישראל, שאליה תצטרף ארצות-הברית, וזאת כחלק ממהלך כולל של העברת כוחות, סמכויות ושטחים לרשות הפלסטינית, שיזכה בלגיטימציה בין-לאומית. אולם לתרחיש זה שבו ישראל תעביר כוחות, סמכויות ושטחים לרשות הפלסטינית בשליטת החמאס, ובכך רק תגביר את כוחו ויוקרתו, אין הסתברות גבוהה.

שיקולים בקביעת הגבולות

המשא-ומתן על הסדר-הקבע נראה רחוק מתמיד, אך אחת הסוגיות המרכזיות בו – סוגיית הגבולות – היא אקטואלית ביותר: על הפרק יש כוונות למהלכים חד-צדדיים של היפרדות וקביעת גבולות-הקבע. השיקולים שאמורים להנחות את ישראל בסוגיה זו במשא-ומתן שיתנהל בבוא היום אמורים להשפיע גם על קווי ההיפרדות החד-צדדית.

גישה אחת להתוויית הגבול היא **הגישה הגיאוגרפית**, המזהה שלוש אפשרויות בסיסיות:

- התוויית הגבול לאורך "הקו הירוק" תוך עריכת שינויים מזעריים;
- שימוש בתוואי "הקו הירוק" אך תוך עריכת שינויים שמטרתם צירוף של גושי התיישבות המצויים מעבר ל"קו הירוק" אל שטח ישראל, והעברת שטחים לא-מיושבים משטח ישראל אל שטח המדינה הפלסטינית;
- התוויית קו חדש לחלוטין, אשר ישקף את המציאות הגיאוגרפית והדמוגרפית, כך שבמקביל לצירוף גושי התיישבות יהודיים אל שטחה של מדינת-ישראל, ייכללו יישובים של אזרחיה הערבים של ישראל בשטח המדינה הפלסטינית העתידית.

חילופי שטחים לא-מאוכלסים וחילופי שטחים מאוכלסים בהתאם לשיקולים דמוגרפיים יכולים להיות דו-צדדיים, בין ישראל למדינה הפלסטינית. יש המציעים, למשל, להעביר לריבונות המדינה הפלסטינית את אזור אום אל-פחם והמשולש, והצעה מעוררת פולמוס.

דובריהם של ערביי ישראל דוחים על הסף כל הצעה להעברת יישובים ערביים ישראלים לריבונות פלסטינית. הם דוחים את ההתייחסות אל האזרחים הערבים כאל "בעיה דמוגרפית" או כאל מעין אזרחים על-תנאי שבקרוב יועברו למדינה אחרת, ודורשים להכיר בהם **כקולקטיב לאומי הנהנה מזכויות**, כמיעוט לאומי החי ב"מדינת כל לאומיה". הם

מבקשים להשתלב במדינה על בסיס של כבוד לאומי – לא היטמעות או התבדלות, אלא הכרה בשונותם הקולקטיבית באופן שוויוני.

לנוכח צפיפות האוכלוסין בין הירדן לים יש לבחון חילופי שטחים רב-צדדיים.

אולם יש הטוענים כי גם אם יהיה אפשר להגיע להסדר-קבע אשר יתבסס על שתי מדינות בשטח שבין הירדן לים, ספק אם הסדר זה יהיה **יציב ובר-קיימא** לנוכח המציאות הדמוגרפית: בשטח זה יש כיום 11 מיליון נפש, בשנת 2020 יהיו בו על-פי כמה הערכות 16 מיליון נפש, ובשנת 2050 יהיו בו 30 מיליון נפש. האזור שמתפרש מקו באר-שבע צפונה, כולל רצועת-עזה והגדה עד גבול הצפון, הוא הצפוף בעולם. לנוכח מצוקת השטח ביחס לגודל האוכלוסייה במרחב שבין הירדן לים, יש המציעים **חילופי שטחים רב-צדדיים** שיעשו במסגרת הסדר ישראלי-ערבי כולל, שיכלול גם את מצרים, ירדן וסוריה.

גישה אחרת להתוויית גבולות-הקבע אינה מתעלמת משיקולים דמוגרפיים, פוליטיים והיסטוריים, אך מדגישה את הצורך בהצבת **גבולות בני-הגנה** כיעדה של ישראל. לפי גישה זו (שכבר נרמזה לעיל), תפיסתה האסטרטגית של ישראל אינה יכולה להתבסס על הערכת-מצב עכשווית, הנשענת על נסיבות שנוצרו אחרי מלחמת עיראק בשנת 2003, אלא עליה להביא בחשבון מצבים של חוסר ודאות ושינויים אפשריים ביציבות האזורית בכלל וביציבותם של משטרים שכנים בפרט.

ישראל אינה יכולה להגן על עצמה בקווי '67, ועליה לשאוף לגבולות בני-הגנה.

בראייה זו אין לישראל יכולת להגן על עצמה בקווי '67, שכן הגנה ראויה לשמה מתבססת על **עומק** המאפשר לכוחות המגן להתפרש במרחק הולם בין החזית לבין העורף האסטרטגי של המדינה. בקווי '67 אין לישראל כל עומק, ורוב תשתיותיה חשופות לכוחות עוינים שיתפרשו על השטח הגבוה ביהודה ושומרון, השולט על המרחב האסטרטגי של ישראל ממרחק אפסי. **גדר-הביטחון** לא תוכל להיות גבולה המזרחי של ישראל: ביכולתה למנוע איומי הסתננות של מפגעים, אך לא ירי מקלעים, ירי צלפים וירי תלול-מסלול, ואף לא ירי של טילי-כתף נ"מ, העלולים לסכן את התעופה האזרחית. גבולות בני-הגנה יצטרפו לכלול:

- שליטה **בבקעת הירדן**, הן כמכשול שיקשה על חדירה של גורמי טרור והן כמחסום שימנע חדירה של כוח צבאי ממזרח – ישראל תצטרך לשלוט במעברים בבקעת הירדן כדי למנוע הכנסת אמצעי לחימה דרכם;
- הרחבת המסדרון הצר המחבר בין ירושלים לבין תל-אביב, ויצירת מרחב הגנה לירושלים ממזרח;
- העתקת הגבול מזרחה באזורים החיוניים להגנת העורף האסטרטגי, ביניהם הגבעות השולטות על נמל-התעופה בן-גוריון ושטחים הסמוכים ל"מותננים הצרים" לאורך שפלת החוף בין תל-אביב לנתניה.

זכותה של ישראל לגבולות בני-הגנה מעוגנת בדיפלומטיה הבין-לאומית.

על-פי גישה זו, **זכותה** של ישראל לבסס גבולות בני-הגנה ולא לסגת מכל השטחים שכבשה ב-'67 מעוגנת, בין היתר, בהחלטת מועצת הביטחון 242 ובמכתבו של הנשיא בוש לראש הממשלה שרון מיום 14.4.2004.

חלופות להסדר בירושלים

לסוגיית עתידו של האגן ההיסטורי של ירושלים – אף היא מסוגיות-הליבה של הסדר-הקבע – יש בעת הזו משמעות אקטואלית פחותה בהשוואה לשאלת הגבולות. אף-על-פי-כן היא עולה לדיון ציבורי. קיימות כמה חלופות להסדר, ובחירת החלופה הרצויה לישראל אינה פשוטה, שכן בהחלטה מעורבים כמה שיקולים, ושילובם אינו מוביל בהכרח למסקנה אחת. השיקולים המרכזיים הם:

- היקפה ועוצמתה של השליטה באגן ההיסטורי שהחלופה מקצה לישראל;
- ההסתברות שהצדדים יגיעו להסדר מוסכם על בסיס אותה חלופה;
- ההסתברות למימוש מוצלח של ההסדר, אשר תלויה במספר הגורמים המעורבים בניהול האגן, בפשטות ההסדר ובהירותו, ובניהול האגן כיחידה טריטוריאלית אחת.

ניתוח החלופות העיקריות על-פי שיקולים אלה מראה כי **אין חלופה אחת** אשר עדיפה על האחרות באופן מובהק וחד-משמעי:

אין חלופה שתיתן לישראל שליטה באגן ההיסטורי של ירושלים ואשר תתקבל הן על ידי הפלסטינים והן על ידי הקהילה הבין-לאומית.

- **ריבונות** ושליטה מלאה של **ישראל** בכל האגן, עם מתן אוטונומיה מסוימת לתושבי הערבים ו/או קביעת מעמד מיוחד למקומות הקדושים לאסלאם ולנצרות. יתרונה הבולט של חלופה זו הוא הענקת השליטה באגן לישראל. אולם מכאן נגזר גם חסרונה העיקרי – ההסתברות הנמוכה שהפלסטינים והקהילה הבין-לאומית יקבלו אותה.
- **ריבונות** ושליטה מלאה של **הפלסטינים** בכל האגן, עם אוטונומיה לתושבים היהודים ומעמד מיוחד למקומות הקדושים ליהודים. חסרונה מבחינת ישראל ברור.
- **חלוקה** טריטוריאלית **בין הצדדים** עם פיקוח בין-לאומי. יתרונה של חלופה זו הוא ההסתברות הגבוהה יחסית שישראל והפלסטינים יסכימו להסדר על-פיה, אך חסרונה הוא שהאגן לא יתנהל כיחידה טריטוריאלית אחת.
- **ניהול משותף** של האגן על-ידי ישראל והפלסטינים, חלוקת סמכויות בין הצדדים וגיבוי בין-לאומי. קיימת אפשרות סבירה שהצדדים יסכימו לקבל חלופה זו, אך לנוכח ריבוי הגורמים שיהיו מעורבים בניהול האגן וריבוי המחלוקות העלולות להתעורר, הסבירות למימושה המוצלח נמוכה, מה-גם שהיא מעניקה לישראל שליטה מועטה יחסית באגן.
- ניהול האגן על-ידי **גוף בין-לאומי** והאצלת סמכויות בתחומים מסוימים לישראל ולפלסטינים. חלופה זו מעניקה לישראל שליטה מועטה באגן, וסבירות מימושה נמוכה בלאו הכי בשל ריבוי הגורמים שיהיו מעורבים בניהול האגן.

מצבה החברתי והכלכלי של ירושלים ודרכים לשיפורו

במקביל לעיון בחלופות להסדרת מעמדו של האגן ההיסטורי בירושלים, יש להרחיב ולהעמיק את הדיון בהתדרדרות במצבה של העיר ובפער שבין ירושלים של מעלה התודעתית לבין ירושלים של מטה המוחשית. **כבר כיום אין בירושלים רוב ציוני.** הפערים הדמוגרפיים – הנובעים בעיקרם מהגירה שלילית של הציבור היהודי – מחמירים בעשרים השנים האחרונות עזבו את הבירה כמאה אלף מתושביה היהודים, בעיקר צעירים ומשפחות מבוססות. ההערכה היא כי אם לא יחול שינוי, אזי בשנת 2020 יקטן הרוב היהודי

חוסנה של ירושלים מתדרדר בשורה של ממדים, ובראשם המימד הדמוגרפי.

**כיום אין רוב ציוני
בירושלים.**

ל-61%, ובשנת 2035 יאבד הרוב היהודי בבירה. צפי זה מעורר דאגה, בפרט לנוכח החלטתה של ממשלת ישראל כי יעדה הוא רוב יהודי של 70%.

בין הסיבות לעזיבת היהודים – חוסר התעסוקה, רמת החיים הנמוכה ויוקר המחיה והמגורים באזוריה המערביים של הבירה. בין הסיבות להגירה החיובית של הערבים אל השכונות במזרח העיר ואל העיר העתיקה – איכות החיים הגבוהה בבירה בהשוואה לזו הקיימת באזורים שבשליטת הרשות הפלסטינית.

נתונים אובייקטיביים וסקרי עמדות מלמדים כי חוסנה של ירושלים כעיר בירה התדרדר בעשור האחרון באופן מדאיג בשורה של ממדים:

- שיעורי התעסוקה ורמת ההכנסה לנפש נמוכים, בעוד שיעור המועסקים במנהל הציבורי, שהרווחיות בו נמוכה, גבוה באופן משמעותי יחסית לערים אחרות.
- בשנים האחרונות התדרדרה ירושלים, שהינה העיר הענייה מבין הערים הגדולות בארץ, ארבעים שלבים בדירוג החברתי-הכלכלי, ויותר ממחצית ילדיה מוגדרים עניים.
- נפגעה תחושת הביטחון האישי בעיר: אחד מכל שישה ישראלים חוששים לבקר בבירה, והיא סובלת מפגיעה מתמשכת בתיירות בה.
- דימויה של ירושלים אצל שניים מבין כל שלושה ישראלים הוא של עיר מתחרדת.

ייתכן מאוד שחלק מהתפיסות, כגון אלה הטוענות להזדקנות ולהתחרדות של העיר, מקורן בהשתרשות של מיתוסים אשר אינם משקפים נאמנה את המציאות. אולם בסיכומו של דבר, תפיסות הציבור, אף אם הן אינן מדויקות, משליכות על הרצון להתגורר בבירה ולתייר בה, ומשפיעות כך על מצבה הכלכלי העתידי.

**על מדינת-ישראל
לגבש משנה סדורה
באשר לאופי הרצוי
של בירתה, ולגזור
ממנה את
האסטרטגיה
הדרושה.**

על-אף חשיבות הנושא, טרם גיבשה מדינת-ישראל משנה סדורה באשר לאופי הרצוי של בירתה שיהיה אפשר לגזור ממנה צעדי מדיניות קונקרטיים לעיצוב הפעילות הכלכלית, השלטון המקומי, ההשכלה הגבוהה ומוסדות התרבות בעיר. קיים הבדל בין תפיסת הבירתיות הקיימת בארצות-הברית, למשל, הרואה בעיר הבירה בעיקר מרכז ממשלי, לבין זו הנהוגה בבריטניה, אשר רואה בבירה מרכז כלכלי לכל דבר ועניין.

גיבוש אסטרטגיה יאפשר הגדרת **סדרי עדיפויות** ברורים ובחירת הרפורמות הנדרשות ברמה הלאומית. בהקשר זה יש לנצל את יתרונותיה היחסיים של ירושלים, ביניהם היותה מרכז לעולם היהודי, מוקד תיירותי ומרכז דתי, תרבותי, רפואי ואקדמי. ניצול היתרונות הקיימים יאפשר לבחון את נחיצותם ויעילותם של הרעיונות השונים העומדים לפתחם של מקבלי ההחלטות. בין הרעיונות האפשריים:

- הגדרת מתווה חדש לגבולותיה של העיר ממזרח וממערב;
- ביזור שלטוני על-ידי חלוקה פנימית לרבעים;
- גיבוש תפיסת פיתוח כוללת למטרופולין ירושלים;
- הגדלת התמריצים לסטודנטים כמשאב לצמיחה עתידית;

- השקעה ב"תשתיות רכות" ותמיכה בפיתוח אשכולות תעסוקתיים.

מטרת-העל היא למנוע את התהליך המחזורי של "מלכוד ההגירה": הגירה שלילית בקרב המעמד הבינוני מגדילה את שיעור העניים בעיר ומקטינה את יכולתה של העיר לשרת את תושביה, והדבר מוביל לירידה באיכות החיים ולפגיעה בתחרותיות של העיר.

עתידי הגליל

**ביחס לגליל נדרשת
אסטרטגיה
לאומית אשר
תקצה משאבים
ותגדיר יעדים
ברורים.**

בקרב הציבור ומנהיגיו קיימות ציפיות רבות באשר לעתיד הגליל, אולם בולט הפער בין החזון לבין ההשקעה בפיתוח האזור בפועל. כדי לממש את הציפיות, יש צורך באסטרטגיה לאומית, במחשבה על הדרכים לקידום האזור, בתכנון מפורט בתחומי הכלכלה, החינוך והפיתוח העירוני, ובתקצוב הולם.

יש הסבורים, למשל, כי בשנים האחרונות ניתנה עדיפות לפיתוח הכפר באופן שמחליש את הערים ומוביל לירידה במספר תושביהן ולפגיעה באיכות השירותים הניתנים בהן. האזורים הכפריים מושכים אליהם אוכלוסיות אמידות יותר, אשר לעיתים אף אינן מתגוררות במקום דרך קבע. ראייה כוללת ומאוזנת של מערכת היחסים בין העיר לכפר, המשלבת את החולשות והעוצמות של כל מגזר התיישבותי, עשויה להניב סינרגייה פנימית טובה יותר.

המשרד לפיתוח הנגב והגליל מנסה לקדם מהלך תכנוני לחלקה הצפוני של ישראל, דוגמת התוכנית האסטרטגית "דרומה" שבזכותה זכה הנגב בהשקעה מרוכזת של מאמצים ותקציבים. אולם במהלך כזה יש להביא בחשבון מאפיינים המבדילים את האזורים ומחייבים היערכות שונה בגליל. כך, בולטת העובדה שמספר הרשויות המקומיות בגליל גבוה פי חמישה לפחות מזה שבנגב (כמאה רשויות בגליל לעומת כעשרים בנגב). הדבר מקשה מאוד על גיבוש והצגה של מטרות משותפות, אשר יסייעו בבניית שדולה אפקטיבית. מאפיין ייחודי נוסף טמון בהרכבה המגוון במיוחד של אוכלוסיית הגליל – מספר הקבוצות האתניות המתגוררות בחבל-ארץ זה, ביחס לשטחו המצומצם, הוא מן הגבוהים בעולם.

ניתן לזהות כמה מנועי צמיחה, אשר ניצולם הנכון והיעיל עשוי לקדם את האזור תוך השקעת משאבים נמוכה יחסית. ביניהם:

**בגליל קיימים
מנועי צמיחה
בתחומי החינוך,
התיירות
והטכנולוגיה אשר
טרם נוצלו
במלואם.**

- **ריבוי העדות** עשוי לסייע רבות בשיווק התיירות באזור, תוך הפניית הרווחים לאוכלוסיות החלשות המתגוררות בו. נעשים אומנם מאמצים לעידוד יזמות תיירותית מקומית ולמיתוג העדה הדרוזית על-מנת להגביר את התיירות האתנית, אולם הפוטנציאל המקומי והבין-לאומי הטמון באזור טרם מוצה.
- גיבוש אסטרטגיה לפיתוח האזור מבחינה אקדמית עשוי למשוך אוכלוסיות חדשות לגליל ולהשביח את האוכלוסייה הקיימת. אף שנמצא כי להקמת אוניברסיטה בגליל תהיה תרומה משמעותית, טרם יושמו החלטות הממשלה בנושא. כיום פועלות בגליל שש מכללות עם מנגנונים ביורוקראטיים נפרדים, ואין כל ודאות שאופיו של המוסד

האקדמי העתידי יוביל ליצירת מסה קריטית – מבחינה אקדמית ואינטלקטואלית – אשר תביא לידי פיתוח האזור.

▪ עידוד **ההשקעה בתעשיות המתקדמות** – כמה חברות טכנולוגיה בחרו להקים משרדים ומפעלים בצפון הארץ, אך יש טענה כי הקלות המס הנדיבות שהמדינה מעניקה לחברות היי-טק בתחילת דרכן אינן מעודדות אותן למקד את פעילותן בפריפריה.

סכנת הסגירה המרחפת מעל קו-התעופה לקרית-שמונה מצטרפת אל העיכובים בסלילת חלקו הצפוני של כביש 6, והדבר פוגע באטרקטיביות של ההשקעה באזור. המכשולים אינם מונעים השקעות, אך הם מקשים על ניצול מרבי של נכסי האזור, ובכלל זה הנוף הייחודי ואיכות החיים הגבוהה. הסרתם עשויה לקדם את האוכלוסייה המתגוררת באזור, אשר נמצאת **מתחת לממוצע הארצי** בכל פרמטר כמעט (רמת חיים, השכלה, תעסוקה והכנסה).

**הזנחת הגליל
עלולה להוביל
ליישומה בפועל של
תוכנית החלוקה;
קידום האזור עשוי
למנוע את הגדלת
הפער ולשרת את
יעדיהם של
הערבים והיהודים
כאחד.**

היהודים בגליל מהווים פחות ממחצית האוכלוסייה, בעיקר בשל הפער בשיעורי הריבוי הטבעי. המבצע האחרון לעידוד ההתיישבות בגליל ריכז עניין רב אך לא נחל הצלחה, אולי בשל העדר הטבות ייעודיות למתעניינים. על רקע זה יש המזהירים כי הימנעות מפיתוח האזור עלולה להוביל בפועל ליישום תוכנית החלוקה של 1947 וליצירת רצף בין לבנון לבין יהודה ושומרון. הדבר מנוגד לא רק לאינטרס של הציבור היהודי, המבקש לעצמו בית לאומי, אלא גם לאינטרס של הציבור הערבי, או לפחות של חלק ניכר ממנו, המבקש רווחה וקדמה. הדרך לשילוב האינטרסים היא בראש ובראשונה הבטחת **שגשוגן של שתי האוכלוסיות**.

קיימים שני מודלים עיקריים למבנה היחסים העתידי בין היהודים לערבים באזור:

- המודל הנוכחי, השואף ל"דו-קיום בנפרד", הוא המודל השולט במידה רבה מאז קמה המדינה. בבסיסו האמונה בהשקעת משאבים לפיתוח האזור כולו, תוך שמירה על הפרדה בין מסלול החיים של הציבור היהודי לבין זה של הציבור הערבי. המחזיקים בתפיסה זו יימנעו מלעודד הקמת יישובים דו-לאומיים, למשל, מתוך ניסיון לשמר את המאפיינים הייחודיים של כל קבוצה.
- מודל חלופי, השואף למרקם של "חיים במשותף", ישאף לשילוב בכל תחומי החיים, מתוך חשיבה כי אינטגרציה תסייע בהבאת שתי האוכלוסיות אל קו-השווה. המחזיקים בתפיסה זו יעודדו הקמת מכללות אקדמיות משותפות, למשל, במטרה לקרב את הקבוצות ולעודד תהליכים של הידמות ביניהן.

התגרענותה של איראן ומשמעויותיה

להתגרענות הצבאית של איראן יש קשת רחבה של משמעויות שליליות:

- מטרייה גרעינית תחזק שבעתיים את חומרת האיומים של איראן על ישראל, את השפעתה בעיראק ובלבנון, את חתרנותה במפרץ ואת סיועה לטרור.
- תחת מטרייה כזו יגדל הסיכון של מלחמות קונוונציונליות.

- איראן עלולה לאיים בשימוש בנשק גרעיני על שכנותיה ועל מדינות אחרות כדי לכפות עליהן מדיניות, לרבות בתחום תפוקת הנפט ובתחום היחסים עם ארצות-הברית וישראל. היא עלולה אף להפעילו נגד שכנותיה, אם כי סבירותו של תרחיש כזה נמוכה מאוד, אלא אם כן תותקף איראן תחילה.
- איראן עלולה לספק נשק גרעיני, חומרים וידע למדינות אחרות ולגורמי טרור.
- מדינות באזור, כגון מצרים, ערב הסעודית או תורכיה, יפעלו לרכוש נשק גרעיני, ביולוגי או כימי, אם עקב חשש ואם מטעמי יוקרה.
- האמנה למניעת תפוצה של נשק גרעיני (NPT) תוכה מכת-מוות.

ספק רב אם ישראל תוכל להשלים עם מצב שבו לאיראן, במשטרה הנוכחי, יש נשק גרעיני ואמצעים לשיגורו. קשה לסמוך על הרציונאליות של משטר שחשיבתו מושפעת מיסודות דתיים, מה-גם שמשטר זה מציג בגלוי את כוונתו למחוק את ישראל. נשאלת השאלה **אם ניתן למנוע את איראן מלהגיע לנשק גרעיני, או לחלופין להאט מאוד את קצב התקדמותה, וכיצד ניתן לעשות זאת.**

אי-אפשר לבטל את יכולתה של איראן לייצר נשק גרעיני מבלי לכבוש אותה, אך ניתן להאט את מהלכה על-ידי דיפלומטיה וסנקציות.

כמו בעיראק, גם כאן אי-אפשר לחסל לגמרי את היכולת האיראנית לפתח נשק גרעיני **מבלי לכבוש את איראן**. אולם קשה לראות את החלופה הזו מתממשת, אלא כתגובה על שימוש בנשק גרעיני על-ידי איראן או כדרך לסכל כוונה איראנית ממשית ומיידידת להפעיל נשק גרעיני או כתגובה על מתקפה צבאית רבתי מצד איראן. חשוב שאיראן תביא בחשבון שהקהילה הבין-לאומית אכן תפעל כך במקרים קיצוניים כאלה. בה-בעת ניתן להקשות על איראן ולהאט את מהלכה בצורה משמעותית באמצעות מהלכים דיפלומטיים והפעלת סנקציות.

המשא-ומתן בין האירופים לאיראן עיכב את פרויקט הגרעין ותרים לגיבוש קואליציה בין-לאומית נגדה.

המשא-ומתן בן השנתיים וחצי שניהלה "הטרופיקה האירופית" עם איראן היה הפעם הראשונה שבה נטלה אירופה על עצמה את המשימה להתמודד עם בעיית ביטחון עולמית והעמידה למבחן את התפיסה המכונה "רב-צדדיות אפקטיבית", שאומצה בשנת 2003. המשא-ומתן לא הוליד אומנם להפסקת פרויקט הגרעין הצבאי, אך היו לו כמה תוצאות חיוביות:

- הוא עיכב את התקדמותו של פרויקט הגרעין האיראני.
- הוא הקנה ידע טוב יותר על אשר קורה בפרויקט זה.
- העובדה שחלק גדול מהמידע על הפרויקט בא מפעילותה של הסוכנות הבין-לאומית לאנרגייה אטומית, שהינה גוף של האו"ם, תורמת תרומה חשובה לבניית הקואליציה הבין-לאומית נגד איראן, שכן במקרה זה, להבדיל מהמקרה העיראקי, מתהווה עימות של איראן נגד כל שאר העולם. העברת תיק איראן למועצת הביטחון חייבת להיות מגובה בראיות רבות ואמינות דיין להוות בסיס לפעולה.
- במהלך תקופת המשא-ומתן הצליח המערב לחסל את תוכנית הגרעין הלוברית, ובתוך כך לקפל את הרשת של עבד אל-קדיר ח'אן ולהקשות בכך על האיראנים.

- צומצם שיתוף-הפעולה של סין ורוסיה עם איראן, ורוסיה מודה עתה כי יעדה של איראן הוא יכולת גרעינית צבאית.

**למועצת הביטחון
יש מנפים
אפקטיביים
להשפעה על
איראן.**

עתה יש לערב את **מועצת הביטחון**, שבידיה שורה של מנפים אפקטיביים להשפעה על איראן. בשלב הראשון ניתן להטיל הגבלות על סטודנטים איראניים בחוץ-לארץ ועל שיתוף איראן באירועי תרבות וספורט, להשעות את איראן מגופים של האו"ם ולהפעיל עליה עיצומי סחר ותנועה בעולם. יש להביא בחשבון שייצוא הנפט והגז הוא צינור הנשימה של איראן, שתעשיות הנפט והגז שלה ייפגעו קשות ללא השקעות מחוץ-לארץ, ושאיראן מייבאת תזקיני נפט בהיקף 40% מתצרוכתה. איראן אינה יכולה אם כן לתפקד כאוטרכיה, ולבידוד הדיפלומטי יהיה מבחינתה מחיר כבד. לצד זה יש להביא בחשבון שהנשיא אחמדינג'אד אינו מייצג את איראן כולה. ניתן גם להפעיל חבילת סנקציות נגד **מדינות שעוזרות לאיראן**.

**אם לא יוטלו עליה
סנקציות, תהיה
לאיראן פצצה בתוך
שנים אחדות,
ויכולת פיתוח
עצמאית – בעוד
כשנה.**

עם זאת, יש להביא בחשבון שעקשנותו של המשטר וגאוות הציבור האיראני עלולות להניע את איראן להמשיך בנחישות בפרויקט הצבאי למרות הסנקציות. לכן יש לבחון את פרק-הזמן שנותר עד לסיומו של פרויקט הגרעין, ועד מתי ניתן להמשיך להסתפק במאמצים דיפלומטיים ובסנקציות. נראה כי אם לא יוטלו עליה סנקציות, תוכל איראן לייצר פצצה בתוך שנים אחדות. יכולת להמשיך בפרויקט באופן **עצמאי לחלוטין** תהיה בידיה, קרוב לוודאי, כבר **בעוד כשנה**.

ניתן לפיכך להמשיך במסלול הדיפלומטי לפרק-זמן קצר, ואם הוא יעלה חרס, יש לעבור לסנקציות כלכליות ודיפלומטיות. אם אף אלה ייכשלו, יש לשקול הפעלת כוח כדי להשיג עיכוב של שנים רבות בהתקדמות הפרויקט, תוך שקלול **המחיר הצפוי** של השימוש בכוח, הכולל מן הסתם **טרור** בהפעלה איראנית ברחבי העולם.

בהפעלת הכוח אין הכוונה לכיבוש איראן, אלא לפגיעה מהאוויר במתקנים הקיימים. יש הטוענים כי שינוי המשטר באיראן בכיוון ליברלי עומד בפתח, ולכן יש לעכב את הפעלת הכוח, אולם שינוי כזה אינו מסתמן בטווח הנראה לעין.

הטלת העיצומים על איראן אמורה גם לרסן נטייה אפשרית של **מדינות אחרות במזרח התיכון** ללכת בעקבות איראן ולשבור את משטר אי-התפוצה של נשק גרעיני. בה-בעת יש לשקול מתן **ערבויות** ביטחון למדינות כגון ערב הסעודית ועיראק, שלפיהן אם הן ימשיכו לציית לאמנת אי-התפוצה, יעמדו המעצמות הגדולות לצידין ללא תנאי נגד כל ניסיון של איראן לנצל את יכולתה הצבאית הגרעינית לרעתן.

מהרתעה להקדמה: הצורך בבסיס משפטי

יש ליצור בסיס משפטי לאסטרטגיית ההקדמה ולסיכולים הממוקדים.

בוטאה דעה כי הדוקטרינה שהגנה על המערב למן סיומה של מלחמת-העולם השנייה ועד נפילת ברית-המועצות, אשר הייתה מבוססת על הרתעה, אינה יכולה להתמודד עם האיום העולמי החדש – הטרור – שכן קשה להרתיע מחבלים מתאבדים. לכן פותחה דוקטרינה חדשה של מהלכי מניעה צבאיים, מפעולות מוגבלות ועד פלישה מלאה, אשר מכונה "דוקטרינת בוש". אולם אסטרטגיה זו של **הקדמה** (preemption) יוצרת אתגר מורכב למערכת המשפט הבין-לאומי: כיצד לחוקק חוקים אשר יקנו למדינות כלים לשמירה על בטחון אזרחיהן אך גם יטילו הגבלות על כוחן ויוודאו שחירויות-היסוד לא ייפגעו. אין כיום תורה משפטית או מנגנון משפטי בין-לאומי המסוגלים לענות על צורך זה.

אין מקום לפנות אל האו"ם לשם יצירת תורה שיפוטית למתקפת-המנע, שכן רק מדינות דמוקרטיות מצייתות למשפט הבין-לאומי. **ישראל** היא זו שצריכה להוביל יצירת תורה שיפוטית שתעסוק בסיכולים ממוקדים ובמתקפות-מנע, על-ידי יצירת מנגנונים שיפוטיים אד-הוק – כגון בית-משפט המאוש על-ידי משפטנים, פילוסופים ומלומדים – אשר ישפטו בכל מקרה לגופו אם יש הצדקה להתקפה מוקדמת.

סיכונים אפשריים נוספים

בהתערעות המשטר הסורי טמונים סיכונים אפשריים לישראל.

בין אם ישראל וארצות-הברית ירצו בכך ובין אם לאו, אנו עלולים לעמוד מול מצב אסטרטגי חדש **בסוריה**. המשטר הסורי הולך ונפרם: דימוי החוסן, החיות וההרתעה נשחק, ויש סימנים של אובדן שליטה בפריפריה. גם אם לקהילה הבין-לאומית אין רצון בשינוי המשטר בסוריה כל עוד היא מסובכת בעיראק, בשאר אל-אסד נותר במסלול התנגשות עם ארצות-הברית, שעלול לכפות את הסוגיה הסורית על סדר-היום הבין-לאומי. התרחישים האפשריים כוללים שינויים במסגרת המשטר הקיים, כינון משטר המבוסס על "האחים המוסלמים", **והתפוררות** של המשטר תוך יצירת "חורים שחורים" שבהם יפרחו **קבוצות טרור**. מבחינת ישראל המשמעויות עלולות להיות איום של **טרור ישיר** משטח סוריה (ולא רק טרור בחסותה מלבנון); הרפתקנות צבאית כדי לגייס תמיכה פנימית וערבית, ודו-שיח בין המערב לבין משטר סורי שיהיה עוין לא פחות כלפי ישראל.

יש להביא בחשבון גם אפשרות של "**עסקה גדולה**" בין סוריה לארצות-הברית, בסגנון העסקה הלוברית, על בסיס צירוף כלשהו של שבעה נושאים מרכזיים: לבנון, עיראק, הטרור הפלסטיני, תהליך השלום, הנשק הלא-קונוונציונלי, איראן והדמוקרטיזציה. סוריה עשויה להציע צירוף של מרכיבים שחשובים לארצות-הברית, וישראל עלולה למצוא את עצמה בעמדה של מרכיב בתוך עסקת-חבילה שבמסגרתה תזכה סוריה ברהביליטציה בין-לאומית, כולל האפשרות לרכוש נשק קונוונציונלי, מבלי שתידרש להיכנס לתהליך שלום עם ישראל.

לנוכח זה על ישראל להיערך לאפשרות של שינוי משטר בסוריה, על כל השלכותיו האפשריות, לבחון מחדש את כללי המשחק, את המחירים ואת הקווים האדומים בעימות

עם סוריה בלבנון, ולהגדיר את האינטרסים שלה ביחס לאותם יסודות שסוריה עלולה לנסות למכור למערב תמורת רהביליטציה.

בתחום **המלחמה בטרור האסלאמי** אנו עדים להתפתחויות חשובות משני צידי הגבעה :

▪ אל-קאעידה עבר תהליך של ביזור למן ה-11 בספטמבר, עם הורדת סמכות מהמשמרת הוותיקה של הארגון אל מפקדים צעירים בשטח, כגון זרקאוו. במקביל נעשתה האידיאולוגיה האסלאמיסטית מקובלת יותר ויותר בקרב מוסלמים, לרבות במערב. המלחמה בעיראק מציתה את דמיונם של המוסלמים יותר מכל ג'יהאד קודם. במקביל אנו עדים למעבר מאידיאולוגיה הגנתית, המדגישה את גירוש הכופרים מארצות האסלאם, למטרה אסכטולוגית של חידוש הח'ליפות וחידוש הג'יהאד להשלטת האסלאם על העולם.

▪ **המערב** מצידו ממשיך להילחם בטרור האסלאמי, אך מאמץ גישה פייסנית יותר ויותר כלפי העורף האידיאולוגי-הפוליטי של התופעה. כך, אנו עדים לדרישות במערב לקיום דו-שיח עם "האחים המוסלמים" במצרים, בסוריה, באינדונזיה וברשות הפלסטינית (חמאס), כמשקל-נגד לזרמים הג'יהאדיים הקיצוניים יותר. ארגונים אלה חשים כי הם יכולים לרכוש לגיטימיות על-ידי הקרנת דימוי דמוקרטי, אשר יצייר אותם במערב **כחלופה למשטרים הקיימים**. לגיטימציה כזו, מבלי שתנועות אלה יידרשו להתנער מעוינותן כלפי ישראל, תעמיד את ישראל במצב דומה לזה שהתקיים כאשר הקהילה הבין-לאומית הכירה באש"ף בשנות השבעים מבלי שוויתר על עמדותיו. לגיטימציה מערבית לארגון "האחים המוסלמים", בגילוייו הלאומיים השונים, עלולה להשפיע גם על יחסו של המערב לחמאס.

ארגוני האסלאם הפוליטי נתפסים במערב כחלופה למשטרים ערביים קיימים, ובכך טמון סיכון לישראל.

הגישה הפייסנית עלולה לגלוש גם לתחום הלוחמה בטרור האסלאמי. הטענה שמקור הטרור האסלאמי הוא הנוכחות המערבית במדינות האסלאם הולידה את ההצעה האחרונה של בן לאדן ל"הודנה" בתמורה לנסיגה מעיראק ומאפגניסטן. אולם נסיגה חפוזה מכל אחת ממדינות אלה עלולה לדרבן את התנועה האסלאמית הרדיקלית, כפי שעשו הנסיגה הסובייטית מאפגניסטן ואירועי ה-11 בספטמבר. גם כאן, שינוי בגישתו של המערב ללוחמה בטרור האסלאמי עלול לפגוע במכנה המשותף הרחב שממנו נהנתה ישראל למן ה-11 בספטמבר, ולהותירה שוב לבדה כמעט בחזית הטרור האסלאמי.

אתוס הביטחון לנוכח שינוי סדרי העדיפויות הלאומיים

על רקע המצב האסטרטגי הנוח יחסית של המדינה, הולכת ודועכת תחושת האיום הקיומי. בה-במידה גובר העיסוק בצבא – בגודלו הנחוץ ובגודל ההשקעה הנדרשת בו לנוכח העתקת הדגש לצרכים חברתיים. דומה שאתוס הביטחון מאבד מחשיבותו מול הכלכלה והחברה, ושהחברה הישראלית חדלה להיות מגויסת. אולם בפועל חלה דווקא **עלייה בנכונותו של הנוער להתגייס לצבא**. 82% מבני-הנוער כיום מעוניינים להתגייס, ו-83% מהם גאים להתגייס (לעומת 79% בשנת 2004). רמת הנכונות להתגייס ליחידות קרביות לא נשחקה במהלך ארבע-עשרה השנים האחרונות.

בעת בחינתם מחדש של סדרי העדיפויות הלאומיים יש להביא בחשבון, בין היתר, את שתי הנקודות הבאות:

בבחינת תקציב הביטחון יש להביא בחשבון את הקיצוץ שכבר נעשה בו ואת תפקידי החברתיים של הצבא.

- **תקציב הביטחון** כבר ירד בשנים האחרונות במידה רבה – מ-23% מתקציב המדינה בשנת 1990 ל-17%-18% כיום. במהלך חמש שנים ירד תקציב הביטחון באופן מצטבר ב-17 מיליארד שקל. צה"ל הוריד את מצבת כוח-האדם בשירות-קבע במידה שאין לה תקדים בשום מערכת ציבורית.
- **התפקיד החברתי** שהצבא ממלא – בחינוך, בסיוע כלכלי לחיילים ואף בגיורם של חיילים רבים.

נשאלת השאלה אם צה"ל צריך להמשיך להיות צבא העם. אין דרך לקיים במדינת-ישראל צבא שאינו חובה, שכן צבא מתנדבים יהיה בינוני ומטה ברמתו, ולא יתאים למציאות הישראלית.

הגברת שילובן של נשים במנהיגות המדינית והביטחונית

אחת המשמעויות של השינויים המהירים המתרחשים בעולם בעידן הגלובלי החדש, על האתגרים הטמונים בו, הוא **הצורך במנהיגות חדשה**: המנהיגות המיושנת הקיימת, בעיקר בתחום המדיני והביטחוני, אינה מסוגלת לייצר את דרכי החשיבה החדשות הנדרשות להתמודדות עם אתגרים אלה.

הגברת שילובן של נשים במנהיגות המדינית והביטחונית תשפר את איכות המנהיגות.

במסגרת בניית מנהיגות חדשה יש להגביר את שילובן של נשים בתפקידים של מנהיגות מדינית וביטחונית, וכך למצות את הפוטנציאל של מחצית האוכלוסייה. אם אכן קיימת שונות מחשבתית בין נשים לגברים, אזי מהלך כזה נכון על אחת כמה וכמה, כי הוא יוביל לגיוון של המחשבות והגישות, ויאפשר התמודדות טובה יותר עם סוגיות מורכבות. לכן צריך לקבוע **מכסות לנשים במסלולי הקידום השונים**, כדי לאפשר להן להתפתח בתוך המערכת.

ניהול מדיניות ביטחון לאומי כניהול סיכונים

למתודולוגיה של ניהול סיכונים יש פוטנציאל לשפר את התכנון והניהול של הביטחון הלאומי.

ניהול סיכונים הוא התחום האחרון שהתפתח בשרשרת דיסציפלינות התכנון, והוא עוסק בהמחשת תוצאות ומשמעויות עתידיות של החלטות המתקבלות בהווה. מבחינה זו ניהול סיכונים מהווה המשך של הגישות השמות דגש בהשגה מיטבית של תועלות בסביבה של אי-ודאות ומשאבים מוגבלים. חקר ביצועים, אשר נהפך לחלק מובנה בכל מערכת מודרנית של קבלת החלטות, הוא דוגמה לכלי שנגזר מגישות אלה. ניהול סיכונים משלים את חקר הביצועים מאחר שהוא מתמקד בטיפול בסיכונים העלולים לשבש פעולות ותהליכים ארגוניים. אנו נמצאים עתה בעיצומו של מאמץ לפיתוח כלים המשלבים את העקרונות שגובשו ואת הניסיון שנצבר בתחום ניהול הסיכונים לשם **שיפור התכנון והניהול של תחום הביטחון הלאומי**.

שימוש במרכיבים של ניהול סיכונים בעולם התוכן הביטחוני כבר נעשה כיום במידה רבה. מדובר בחלקים מתורת ניהול הסיכונים המתייחסים לניתוח סיכונים ולהערכת הסתברותם. אולם **חסרה עדיין מתודולוגיה** שתאפשר ניהול כולל של סיכונים ביחס לבעיות של ביטחון לאומי. יישום מלא של הגישה עשוי להקנות למתכננים ולקובעי המדיניות מבט השוואתי על סכנות ואיומים ביטחוניים מסוגים ומכיוונים שונים, ובכך לאפשר גיבוש מדיניות לכידה (קוהרנטית) המתייחסת גם לסיכויים ולהזדמנויות.

כיום כבר נצבר ניסיון, בעיקר בארצות-הברית, המאפשר לקיים הערכות ראשוניות לגבי שימוש בניהול סיכונים לניהול מדיניות ברמה הלאומית, כולל בתחום הביטחון. בזכות הניסיון שנצבר ובזכות פרויקטים מחקרניים הנערכים בנושא, עולה ומתבלטת תרומתו של ענף ניהול הסיכונים התפעולי (Enterprise Risk Management – ERM), המתמקד בניהול כולל של הסיכונים לאורך תהליך. לענף זה יש תרומה של ממש הן לניהול ולתכנון האסטרטגי והן לניהול היומיומי בארגונים בעלי שרשרות הספקה מורכבות, לעיתים רב-לאומיות ורב-נושאיות.

ניהול הסיכונים התפעולי מקנה הבנה טובה יותר של תהליכים על-ידי הדגשת היחסים הישירים והעקיפים בין פעולות וגורמים שונים במערכת, תוך חיבור ושקלול של מרכיבים איכותיים וכמותיים. כבר כיום מיישמים לקחים שמקורם בענף הסיכון התפעולי במקטעים מסוימים של מערכת הביטחון, בין היתר בתחום המודיעין, בתכנון ובניהול של מערכות הגנה וכן בהתמודדות עם מצבי אסון.

יש הטוענים כי בתכנון הביטחוני ראוי להתמקד בתורת המשחקים יותר מאשר בשיטות של ניהול סיכונים.

יש הטוענים שמתודולוגיה זו ישימה רק לגבי "יריב" בלתי-מודע, כגון מגמות כלכליות או אסונות טבע, ולא לבעיות ביטחון, הנובעות מיריב אשר מכוון את מהלכיו כדי לפגוע ומתאים את עצמו להתנהגותו של יריבו. לכן, נטען, בתכנון ביטחוני ראוי להתמקד **בתורת המשחקים** יותר מאשר בשיטות של ניהול סיכונים.

מעמדה של ישראל ושותפויותיה בזירה הבין-לאומית – סיכונים וסיכויים

היחסים הבין-לאומיים עוברים שינויים מהותיים, אשר גם ישראל מושפעת מהם וצריכה להשכיל להתמודד עימם. בוטאה דעה כי לאחר שפיגועי ה-11 בספטמבר המחישו כי הגלובליזציה אינה חזות הכל, ואף צופנת בחובה איומים חדשים, שינתה ארצות-הברית את אסטרטגיית הביטחון הלאומי שלה **מהרתעה והכלה למניעה ויוזמה**. היא גם נעה מגישה ריאליסטית, השואפת לייצב את המציאות, לגישה **אידיאליסטית**, החותרת לשנותה ולעצבה על-פי עקרונות הדמוקרטיה והנשיאה באחריות.

לשינוי תפיסת הביטחון האמריקאית יש השלכות על כל השחקנים בזירה הבין-לאומית, ובכלל זה על ישראל. לגבי ישראל השינוי טומן בחובו סיכונים חדשים, שעיקרם ערעור היציבות במדינות השכנות, והאפשרות הניתנת לארגונים טוטאליטריים וטרוריסטיים, כגון חמאס וחיזבאללה, להשתמש בכלי הדמוקרטיה כדי לזכות בעמדות השפעה ואף בשלטון.

שתי מגמות נוספות המתפתחות ביחסים הבין-לאומיים הן העברת הדגש לפעילות רב-מדינתית, וההעדפה הגוברת של שימוש בעוצמה "רכה" על-חשבון העוצמה ה"קשה" – הצבאית בעיקר.

גם הדיפלומטיה הישראלית עברה מאסטרטגיה בסיסית של מגננה לדיפלומטיה פעילה ויוזמת המנסה לגבש קואליציות ולהשפיע על קבלת ההחלטות במוסדות בין-לאומיים. הדיפלומטיה הישראלית מתמקדת בסיכול מדיני של איומים, כגון איומי הטרור והגרעין האיראני; ביצירת תשתית של קשרים עם מדינות ערביות ומוסלמיות; ברתמת הפוטנציאל החיובי של השימוש בזירה הבין-לאומית; ובקידום עוצמתה ה"רכה" של ישראל. בהקשר זה נשאלת השאלה אם ישראל מיצתה את הפוטנציאל לשדרוג קשריה ומעמדה במסגרות בין-לאומיות חשובות – כגון האיחוד האירופי ונאט"ו – אשר התעניינותן ומעורבותן במזרח התיכון הולכות וגוברות.

ישראל, אירופה ונאט"ו

נראה כי מעמדה של ישראל בדעת-הקהל ובתקשורת באירופה הולך ומשתפר עתה. בין הסיבות לכך:

- הפלסטינים, שבעבר היו יקיריה של אירופה, אכזבו אותה משום שלא השכילו להקים את מדינתם ובשל אופן התנהלותה של הרשות הפלסטינית.
- למן פיגועי ה-11 בספטמבר המערב מתמקד באסלאם הקיצוני ובטרור ורואה בהם בעיה עולמית, וגם האירופים מתחילים להכיר בדמיון שבין חמאס לחיזבאללה. תחושת האיום גברה בעקבות פרשת הקריקטורות של הנביא מוחמד, שהמחישה כי הארגונים האסלאמיסטיים אינם מגבילים את דרישותיהם מהמערב לגבולות העולם המוסלמי, אלא תובעים לכפות את ערכיהם גם על החברות המערביות.
- איראן נתפסת כמדינת טרור אשר צועדת לקראת יכולת גרעינית צבאית וקוראת להשמדת ישראל.
- יחסי הידידות ההיסטוריים בין צרפת לבין המשטרים בסוריה ובלבנון הורעו מאוד למן רצח אל-חרירי.
- מול כל אלה, תוכנית ההתנתקות של ישראל, הנתפסת כחלק מאסטרטגיה שחותרת לסיום הכיבוש, החזירה אותה אל תוך הקונסנזוס המערבי ויצרה אהדה עולמית כלפי ראש הממשלה שרון.
- הימין הפוליטי באירופה נעשה פרו-ישראלי יותר. המנהיגים הפוליטיים החדשים, המייצגים את המרכז, מונעים על-ידי שיקולים כלכליים ומעוניינים לשפר את הקשרים עם ישראל (זאת, בעוד מנהיגי השמאל נתונים עדיין בלחצי השמאל "הקשה" לשמר את היחס העוין לישראל).

מעמדה של ישראל באירופה משתפר, והאיחוד האירופי מעורב יותר מארצות-הברית בסכסוך הישראלי-פלסטיני.

על ישראל לגבש אסטרטגיה לשיפור קשריה עם אירופה.

עקב שינוי הנסיבות נוצרים מפגשי אינטרסים חדשים בין ישראל לאירופה, ונפתחת הדרך להיערכויות אסטרטגיות חדשות. נכונותה של גרמניה לתת לישראל שתי צוללות מצביעה על כך. על ישראל לנצל את חלון-ההזדמנויות הזה ולמסד את השיפורים המתרחשים

בשיתוף-הפעולה שלה עם האיחוד האירופי. האיחוד נע קדימה, על-אף כשלוננו להעביר את החוקה האירופית; מעורבותו הבין-לאומית גוברת, גם בסכסוך הישראלי-פלסטיני; ובהעדר תהליך מדיני בין ישראל לפלסטינים, האיחוד פעיל כיום בנושא הסכסוך יותר מאשר ארצות-הברית.

על רקע זה, גישתה המסורתית הקרה, המרוחקת ואף העוינת לעיתים של ישראל כלפי אירופה חייבת להשתנות. **יש לקיים דיון מעמיק שיגבש אסטרטגיה**, מטרות וכיוונים לגבי יחסי ישראל-אירופה. במסגרת דיון זה יש לבחון גם את המשמעויות של מעורבותה הגוברת של אירופה במישור הישראלי-פלסטיני, ואת עמדת ישראל כלפי מעורבות זו.

קשרי ישראל עם **נאט"ו** – הדו-צדדיים והרב-צדדיים – העמיקו בשנתיים האחרונות, במידת-מה הודות למאמציה של ישראל אך בעיקר עקב ההתעניינות הגוברת של נאט"ו במזרח התיכון. גוברת ההבנה לתרומתה הפוטנציאלית של ישראל לארגון, וזו באה לידי ביטוי מעשי, בין היתר, בהשתתפותם של ישראלים בשלושה תרגילים משותפים של נאט"ו שנערכו במהלך 2005 ובשיתוף-פעולה מודיעיני עם הארגון. לפיכך עולה השאלה עד כמה **ישראל צריכה ויכולה להתחבר לנאט"ו**.

**על רקע השיפור
ביחסי ישראל-
נאט"ו, יש
הקוראים לצירופה
לארגון, ויש
המציעים לה לשמור
את מעמדה
העצמאי.**

יש הסבורים כי נאט"ו חייבת לגבש תפיסה אסטרטגית חדשה למאבק בטרור, ובתוך כך להתרחב – לא רק באירופה, אלא גם הרחק מעבר לה. לדעתם, המדינות הבאות שעליו לצרף אליו במסגרת ההתרחבות הן יפן, אוסטרליה וישראל. אחרים סבורים כי ייטב לישראל אם תקיים שיתוף-פעולה הדוק עם הארגון **מבלי להיות חברה מלאה בו**, וכך לשמור על מעמדה החופשי.

ישראל וארצות-הברית

יש מי שמעריך כי תמיכתן בישראל של **ארצות-הברית** ושל הקהילה היהודית בארצות-הברית מאוימת על-ידי שני תהליכים ארוכי-טווח^{*}:

- **האנטי-ציונות**, המובלת על-ידי השמאל ה"קשה", פועלת בקמפוסים ומחדירה למנהיגיה העתידיים של ארצות-הברית דעות שליליות לגבי ישראל.
- גם בצידה האחר של הקשת הפוליטית, **בימין הקיצוני**, גוברת הביקורת על ישראל. ככל שישראל נעה לכיוון שלום עם הערבים כן גוברת ההתקפות עליה מצד הפונדמנטליסטים האוונגליסטים, אשר דבקים ברעיון ארץ-ישראל השלמה ומאמינים כי החברה בישראל היא חברה דתית. כאשר ייווכחו האוונגליסטים כי המציאות בישראל שונה מכפי שדמיינו, תסתיים תמיכתם בה ויחריפו המתחים בינם לבין היהודים.

* הרחבה בנושא זה מובאת בהמשך.

**ישראל מתברכת
בתמיכת
האוונגליסטים
האמריקאים בה,
אך יש החוששים
כי זו תדעך כאשר
תאמץ ישראל
מדיניות שהם לא
יזדהו עימה.**

מהערכה זאת נובעות שתי מסקנות מעשיות מרכזיות :

- על ישראל לנסות להשיג גם את תמיכתם של האמריקאים **החילוניים**.
- על ישראל **לצמצם את תלותה** בתמיכתם של הממשל האמריקני ושל יהדות ארצות-הברית.

גישה הפוכה רואה **בחיוב רב** את תמיכתה של הקהילה האוונגליסטית האמריקאית בישראל. מדובר ב-60 עד 70 מיליון נפש, ביניהם הנשיא בוש, התומכים במדיניות פרו-ישראלית של הממשל ותורמים בנדיבות רבה ליהודים בעולם ובישראל. אין צידוק להתנגדות לקשרים עימם ולספקות המושמעים באשר למניעיהם. יש להדק את הקשרים עימם ולהעניק להם **תחושה שהם רצויים**.

**על ישראל לפעול
לשיפור תדמיתה
בקרב הציבור
הכללי בארצות-
הברית, ולהדק את
קשריה עם הנוער
היהודי, גם
החילוני.**

יש הסכמה רחבה על כך ששימור הברית בין ארצות-הברית לישראל מחייב את ישראל להשקיע במערך קשריה הן עם הממשל והציבור הכללי והן עם הקהילה היהודית, תוך שימת דגש **בנוער**. על ישראל להסביר את עצמה באוזני דעת-הקהל העולמית והאמריקאית, שכן תמיכתה של ארצות-הברית אינה מובנת מאליה. ההתנתקות זכתה אומנם בהערכה גבוהה מצד שלושה רבעים מהאמריקאים, והדרך המופתית שבה פעל צה"ל תחת שלטון החוק במהלך מימושה תרמה לקשרי ארצות-הברית-ישראל.

עם זאת, אין להתעלם מכך שפעולות אנטישמיות נפוצות במכללות. הדור הצעיר אינו מכיר את ההיסטוריה של ישראל ושל הסכסוך הערבי-ישראלי, ולעיתים נדמה לו שישראל היא המקור לסכסוך. על ישראל **לסייע בחינוך הדור הצעיר** היהודי בתפוצות ולהשקיע בשימור הקשר שלה עימו. מעבר לכך, הציבור הכללי בארצות-הברית מזהה את ישראל עם שני מושגים עיקריים – **קונפליקט ודת**. תדמיתה היא של חברה מיליטריסטית ומנוכרת הנשלטת על-ידי גברים, שאווירתה קשה ואנשיה קיצוניים. יש לפעול לשינוי תדמית זו על-ידי הנחלת היבטים אחרים – אטרקטיביים ואנושיים יותר – של ישראל ושל החיים בה, כדי לייצר הזדהות ותמיכה בה.

שאלות פתוחות הן כיצד, אם בכלל, תשפיע התייקרות האנרגיה על מדיניות ארצות-הברית במזרח התיכון, ואם מעמדה האיתן של ישראל בממשל האמריקאי ייחלש עקב ירידתו של אריאל שרון מהבמה הפוליטית.

מגמות גלובליות והשלכותיהן

העידן הגלובלי מתאפיין ב**מהפכה מדעית** חדשה שהפכה את הידע, ובעיקר את הידע המדעי והטכנולוגי, למשאב העיקרי. שינויים בקניין הרוחני משפיעים על הכלכלה העולמית יותר מאשר תנודות בשוק הנפט, אשר נהפך לגורם שולי: מכירות הנפט של ארצות ערב ואיראן יחדיו מגיעות לסכום הדומה לת"ג של הולנד. אלא שהמהפכה המדעית היא מנת-חלקם של מיליארד נפש בלבד. הפער בין העשירים, הזוכים בהשכלה, לבין העניים, הנותרים חסרי ידע, גדל כיום יותר מבעבר. הדבר מעורר שואה, המייצרת **טרור**.

השקעה בחינוך מדעי וטכנולוגי בעולם השלישי היא האסטרטגיה למאבק בשנאת המערב ובטרור.

רוב אוכלוסיית העולם, וכמעט כל האוכלוסיות שאינן משתתפות בהתפתחות המדעית והטכנולוגית, חיות באזורים שאין בהם דמוקרטיה במשמעות המלאה של המושג, קרי: חופש ביטוי, חינוך לכל, שוויון זכויות לנשים, שלטון החוק, קיום זכויות ילדים והזדמנות לניעות חברתית. אוכלוסיות אלה מתרבות מהר יותר מהאוכלוסייה העשירה, הנהנית מהמהפכה המדעית. מכאן נגזרת סכנה חמורה לדמוקרטיה: היא אינה יכולה לשרוד במצב שבו החלשים מתרבים ונחלשים ואילו החזקים מתמעטים ומתחזקים. כדי להתמודד עם סכנה זו, יש להגדיל את המועדון המדעי-הטכנולוגי באמצעות השקעה בחינוך בעולם השלישי. עולם זה חי כמו בתקופה שלפני מהפכת הידע, ויש לקדם את הדורות החדשים שלו בכל הנוגע להשכלתם ולאורח חייהם. זו האסטרטגיה הנכונה למלחמה בטרור.

בכלכלה העולמית קיים חוסר איזון בסיסי בכמה תחומים:

- **אחוזי הצמיחה** במזרח גדולים במידה ניכרת מאשר במערב, אך למרות שיעורי הצמיחה הגדולים במזרח, האינפלציה העולמית נותרה מתונה עקב המערכת הכלכלית הגמישה והמדיניות הכלכלית הנכונה.
- **אבטלה** – לעומת הירידה שנרשמה באבטלה בארצות-הברית וביפן, באירופה היא נותרה גבוהה.
- **שיעור החיסכון** בסין גדול מאשר בארצות-הברית, והדבר מתבטא במאזני התשלומים העולמיים: אסיה חוסכת, אירופה מאוזנת, ארצות-הברית מוציאה, ואסיה היא שממנת את החריגות של ארצות-הברית.

מעורבותה והשפעתה הפוליטיות של סין באסיה גוברות, בעוד מעורבותה של ארצות-הברית באסיה פוחתת.

צמיחתה הכלכלית של **סין** ממשיכה להיות מדהימה. בהיבט הסחר סין נהפכת לשחקן הדומיננטי ביותר באסיה – הסחר שלה עם אסיה עולה על זה של ארצות-הברית. במקביל גוברות מעורבותה והשפעתה **הפוליטיות** של סין באסיה: היא פעילה יותר בתחום הדיפלומטי, ופעילותה נעשית ברמה גבוהה יותר מבעבר, בעוד ארצות-הברית פעילה פחות וברמה נמוכה יותר בעקבות צמצום מעורבותה באזור והתמקדותה במזרח התיכון.

המתחים המדיניים בין סין ליפן הגיעו לשיא בשנת 2005.

המתחים המדיניים בין סין ליפן הגיעו לשיא בשנת 2005. הסינים פועלים להוכיח כי הם הכוח הראשי באזור. יפן, מצידה, מנסה להדביק את סין מבחינה כלכלית, ורואה בה איום

צבאי. הצדדים אינם מעוניינים במלחמה, אך ההסתברות שיפן תפיל מטוס סיני או תטביע צוללת סינית היא גבוהה.

מאזן הסחר בין **סין לארצות-הברית** מעמיד את ארצות-הברית בדילמה קשה: הייצוא של סין לארצות-הברית גדול לאין שיעור מהייבוא שלה מארצות-הברית, אך סין מייבאת חומרי-גלם ותשומות מאסיה ומשווקת אותם לארצות-הברית ולאירופה. פירוש הדבר הוא שאם ארצות-הברית תלחץ על סין, היא עלולה להפר את שרשרת הסחר העולמית.

**הודו נהפכה
לשחקן מרכזי
באזור האסייתי-
הפסיפי, ושיפור
יחסיה עם ארצות-
הברית משנה את
פני אסיה.**

התפתחות חשובה ביותר היא שיפור היחסים בין **הודו** לארצות-הברית, ובתוך כך ההתרחבות העצומה של הקשרים הצבאיים בין המדינות. הדבר משנה את פניה של אסיה. מבחינה כלכלית, שיעורי הצמיחה של הודו הם סביב 7% (והיא חותרת ל-10%), והיא נהפכה לשחקן ראשי באזור האסייתי-הפסיפי. צמיחת תעשייתה, וגידול צריכת האנרגיה שלה כתוצאה מכך, יוצרים לחץ על הספקת האנרגיה העולמית.

באשר לסוגיית הגרעין הצבאי **בקוריאה הצפונית**, השיחות הרב-צדדיות יימשכו אף שהן אינן מוליכות להסכמה. לקוריאה הצפונית אין אינטרס להגיע להסכם עם ארצות-הברית, מה-גם שבקהילה הבין-לאומית אין תמיכה בסנקציות עליה אף-על-פי שהיא מדינה גרעינית. איראן עלולה להסיק מכך שאף עליה לא יוטלו סנקציות, אך זו תהיה אנלוגיה מוטעית, שכן לדעת הקהילה הבין-לאומית, קוריאה הצפונית אינה צפויה לעשות שימוש בנשקה הגרעיני, בעוד איראן עלולה להשתמש בו. עם זאת, יש להביא בחשבון שקוריאה הצפונית ייצאה כל מערכת נשק שייצרה, ולכן סביר שתמכור גם נשק גרעיני.

בדמוגרפיה העולמית קיימות ארבע מגמות מפתיעות:

- **שיעור גידול האוכלוסייה** בעולם הגיע לשיא באמצע המאה העשרים, ומאז הוא **בירידה** ועומד כיום על מחצית השיעור שנרשם לפני חמישים שנה. זאת, לנוכח שיעור פריון עולמי ממוצע של פחות מ-2.1. התוצאה היא הזדקנות מסיבית של האוכלוסייה. אך בעוד ביפן, בארצות-הברית ובאירופה רמות ההכנסה הגבוהות ימתנו את ההשלכות של תהליך זה, בסין מערכת הפנסיה מקיפה רק חמישית מהאוכלוסייה.
- במדינות רבות **יורדת תוחלת החיים** עקב נסיגה באיכותם של שירותי הבריאות. למשל, תוחלת החיים ברוסיה נמוכה מכפי שהייתה לפני ארבעים שנה (ועומדת כיום על כ-67 שנים).
- היחס המספרי בין זכרים לנקבות בלידה הולך ומשתנה לנוכח **העדפת זכרים**, בין היתר בסין ובהודו. ככל שהטכנולוגיה המודרנית מאפשרת הפלות על-פי מין העובר, נוצר חוסר איזון בין המינים (במדינת פונג'ב שבהודו, למשל, יש כיום 126 זכרים על כל 100 נקבות עד גיל 7).
- **ארצות-הברית** היא חריג דמוגרפי: בניגוד למגמות של צמצום האוכלוסייה באירופה, ברוסיה וביפן, ההגירה אל ארצות-הברית ודפוסי הפריון שלה, המושפעים מהיבטים תרבותיים, גורמים **לגידול באוכלוסייתה**.

אתגרים בתחומי הכלכלה, החברה והממשל

מדדי החוסן הלאומי

מדדי הרצליה

מדדי הרצליה בודקים, על בסיס נתונים **כמותיים אובייקטיביים**, את מיקומה של ישראל בתחומי הכלכלה, החברה והממשל לעומת מדינות אחרות במערב ומדינות שכנות. המדדים מראים כי **השיפור במצבה הכלכלי** של ישראל נמשך בשנת 2004, ומנתונים ראשוניים נראה כי הוא אף התחזק במהלך שנת 2005. מהשוואה בין-לאומית של האינדיקטורים שנבחרו – ביניהם התוצר לנפש, התוצר המקומי הגולמי, שיעור האבטלה והיקפו היחסי של הייצוא הטכנולוגי – עולה כי בשנת 2004 הצליחה ישראל לשחזר את רמת הפעילות הכלכלית של שנת 2000. עם זאת, מיקומה היחסי הוא **בשליש התחתון** של המדינות המפותחות.

ראוי להדגיש כמה מגמות העולות מניתוח המימד הכלכלי:

- **המשקיעים הזרים גילו מחדש את המשק הישראלי** והזרימו ארצה סכומי כסף גדולים. חזרתה של ישראל למעמד של יעד אטרקטיבי להשקעות זרות יצרה עודף בחשבון השוטר של מאזן התשלומים.
- **האבטלה בישראל ירדה** בצורה משמעותית בשנים האחרונות, אף שרמתה גבוהה עדיין. ניתן להסיק מכך שהתמודדות עם האבטלה אפשרית: בשנת 1996, לדוגמה, התקרב מאוד המשק הישראלי למצב של תעסוקה מלאה.
- **התוצר לנפש בישראל עלה** בשנים 2004 ו-2005, לאחר הירידה החדה יחסית בשנים 2000 ו-2001. נתון זה מאפשר הסתכלות רחבת-טווח על שאירע בישראל בעשור האחרון: השגשוג, המשבר והיציאה ממנו.
- למן שנת 2000 עלה **החוב הציבורי של ישראל**, אולם הממשלה הצליחה ליצור את התפנית הנדרשת במהלך שנת 2004 ולחזור ל**תוואי יורד** של חוב. יש להמשיך בתוואי של הורדת הגירעון על-מנת להקטין עוד יותר את ממדי החוב ואת הוצאות הריבית הנלוות אליו.

נמשך השיפור בתפקודה של כלכלת ישראל.

בעוד השיפור במימד הכלכלי נמשך, התמונה המתגלה מניתוח **המימד החברתי** של החוסן הלאומי מדאיגה במיוחד. למן שנת 2000 מצבה החברתי של ישראל **מתדרדר** על-פי שורת הנתונים האובייקטיביים שנבדקו, ביניהם היקף העוני, עומקו של אי-השוויון, שיעור האבטלה הכרוני ורמת הפיתוח האנושי. בעוד מדינות אירופה והמדינות המפותחות מציגות שיפור מתמיד, ישראל מציגה ירידה, והפער בינה לבין העולם המערבי הולך וגדל. בין השנים 1996 ו-2004 התדרדר המיקום היחסי של ישראל ביחס למדינות המפותחות מהמקום ה-19 למקום ה-24, והיא ניצבת סמוך למדינות דוגמת פולין, איטליה וספרד. מניתוח הנתונים עולות בין היתר המסקנות הבאות:

- למן שנת 2000 יש עלייה חדה ומתמשכת במספר הישראלים שהכנסתם ירדה אל מתחת לקו-העוני, והצמיחה וכוחות השוק לא הניבו שיפור במצב בטווח הקצר. **תחולת העוני**

במימד החברתי נמשכת ההתדרדרות, וגדל הפער בין ישראל למדינות המפותחות.

בישראל **גבוהה** מאשר בכל המדינות במדגם, פרט לאיראן ולסוריה. יש להציב לכן את העוני בראש סדר העדיפויות של הממשלה, מבלי לפגוע בתהליך הצמיחה.

- גם **רמות אי-השוויון בחלוקת ההכנסות** בישראל הן **מן הגבוהות בעולם** המפותח. בהמשך להחרפה שהחלה בשנת 2000, ישראל נמצאת כיום בתחתית הרשימה יחד עם ארצות-הברית, איראן ותורכיה. כוחות השוק אינם מצליחים למתן את המגמה בטווח הקצר, והפערים המתרחבים פוגעים בחוסנה החברתי של המדינה.
- מדיניות הממשלה בשנים האחרונות הביאה לידי **עלייה מתונה בשיעור ההשתתפות בכוח העבודה**, אולם ישראל רחוקה עדיין מרמת ההשתתפות במדינות המובילות. גם באוכלוסייה החרדית ניכרת מגמת עלייה בשיעור ההשתתפות, בעיקר בזכות הגידול בהיקף התעסוקה של הנשים.

במימד המשטרי חלה הרעה נוספת במצבה של ישראל, והדרך שבה ישראל נתפסת בעולם מעוררת דאגה.

במימד **המשטרי-הפוליטי** נרשמה **הרעה** בשנת 2004, בהמשך למגמה שהחלה בשנת 1996 ואשר החריפה באופן משמעותי לאחר שנת 2000. בהשוואה בין-לאומית ירדה ישראל למקום ה-26, הנמצא מעל מדינות האזור (ובכלל זה תורכיה) אך מתחת לכל מדינות ה-OECD. מבדיקה מתמשכת של משתנים שנעשית על-ידי הבנק העולמי – דוגמת יציבות פוליטית, דמוקרטיזציה, שמירת חוק, הבטחת זכויות פוליטיות ושמירה על חירויות אזרחיות – עולה **תמונה מדאיגה** בכל הקשור לאופן שבו ישראל נתפסת בעולם:

- הבנק העולמי תופס את ישראל כמדינה **שהיציבות הפוליטית בה מעוררת**, ונמוכה מאוד בהשוואה לרוב המדינות בעולם. ההסתברות להפיכה "בלתי-חוקתית" או "אלימה" בישראל נתפסת כגבוהה מזו הקיימת באיראן, במצרים, בסוריה, בתורכיה ובירדן.
- ישראל רחוקה מקבוצת הייחוס שלה גם בכל הקשור **לשמירת החוק** במדינה. על-פי אמות-המידה של הבנק העולמי, רמת שמירת החוק בישראל **ירדה** בעקביות משנת 2000.
- יחד עם הרמה הנמוכה של שמירת החוק נרשמה גם **שחיקה מתמדת בפיקוח על מעשי השחיתות** בארץ, שתחילתה בשנת 1998. בהקשר זה מצבה של ישראל גרוע מזה של איטליה ויוון אך טוב מזה של ירדן, מצרים וסוריה.

נדרשת תוכנית ממשלתית רב-שנתית שתתמקד בחיזוק חוסנה החברתי והממשלי של ישראל.

השיפור במימד הכלכלי של החוסן הלאומי, שמדדי הרצליה מצביעים עליו, היה במידה רבה **פרי התוכנית הכלכלית** שיושמה בשנים האחרונות. ההתדרדרות במימד החברתי ובמימד המשטרי-הפוליטי, שנמשכה גם בשנה החולפת ואשר מרחיקה את ישראל ממדינות הייחוס שלה, מצביעה על **הכורח הדחוף** בגיבוש תוכנית ממשלתית רב-שנתית אשר תתמודד באופן שיטתי גם עם ממדים חשובים אלה של החוסן הלאומי.

מדדי חיפה

לעומת מדדי הרצליה, המתבססים על נתונים אובייקטיביים, מדדי חיפה לאמידת המרכיב החברתי של החוסן הלאומי שאובים מ-11 סקרי דעת-קהל שנעשו במהלך חמש השנים האחרונות. הסקרים היו אחידים, והורכבו מהיגדים שנועדו לאמוד חמישה משתנים בציבור הישראלי: רמת המיליטנטיות, רמת הפחד, רמת הפטריוטיות, רמת האופטימיות ומידת האמון במוסדות המדינה. מניתוח התשובות עולות המסקנות הבאות:

המדדים מצביעים על יציבות יחסית בחוסנה החברתי של ישראל, על-אף חמש שנות הלחימה בשטחים.

- **רמת הפחד מטרור** נמצאת בירידה מתמדת למן שנת 2003. לאחר חמש שנות אינתיפאדה נראה שתחושת הפחד ברחוב הישראלי הגיעה לשיאה בשנה הראשונה והשנייה ללחימה, שאז התמודדה המדינה עם גל טרור מסיבי במיוחד.
- **רמת המיליטנטיות** של הציבור היהודי ושל הציבור הערבי נמצאת במגמה הפוכה: בעוד היהודים תומכים כיום פחות בפעולות צבאיות, יחסית למצב ששרר עם תחילת האינתיפאדה, בציבור הערבי (בעיקר הנוצרי והדרוזי) ניכרת עלייה משמעותית לאורך התקופה ברמת התמיכה בפעולות צבאיות התקפיות.
- **רמת הפטריוטיות*** בציבור הערבי נמצאת במגמת עלייה, בעוד שבציבור היהודי נרשמה יציבות יחסית בשלוש השנים האחרונות. לאורך התקופה ניכרת ירידה מסוימת ברמת הפטריוטיות של הציבור החרדי.
- **רמת האופטימיות הלאומית** נותרה יציבה בציבור היהודי, אך עלתה באופן משמעותי בציבור הערבי בשנה האחרונה. מידת האופטימיות שנמדדה בקרב היהודים גבוהה אומנם באופן משמעותי מזו שנמדדה בקרב הערבים, אולם היא דומה עדיין לזו ששררה בתחילת האינתיפאדה.
- **רמת האמון** של הציבור היהודי במוסדותיה הפוליטיים של ישראל ממשיכה לרדת, אולם הפיחות שנרשם במעמדו של בית-המשפט העליון נבלם והוחלף בעלייה קלה. בשנת 2005 ניכרת עלייה ברמת האמון שהציבור הערבי רוחש כלפי כלל מוסדות השלטון.

בקרב ציבור המתנחלים ניכרת תחושה של **טראומה**, אשר גרמה לירידה בכל מדדי החוסן בשנה האחרונה ולנפילה של ממש במדד האופטימיות. פגיעה משמעותית נרשמה גם במידת האמון שלהם במוסדות השלטון, ובמיוחד בבית-המשפט העליון ובמוסדות הביטחוניים, אשר אכזבו את המתנחלים בצורה החריפה ביותר.

על-אף הקשיים, "הרוח הישראלית" חיה ונושמת.

ככלל, בולטת העובדה כי "הרוח הישראלית", כפי שזו באה לידי ביטוי במדדי החוסן הסובייקטיביים, חיה ונושמת גם לאחר חמש שנות אינתיפאדה. ההתנתקות עוררה אומנם תגובה שלילית מובהקת בקרב ציבור המתנחלים, אך לעומתה בלטה תגובה חיובית

* יש לציין כי בדיקת רמת הפטריוטיות במסגרת מדדי חיפה לאורך חמש השנים האחרונות שונה בדרכיה ובמטרותיה מ"סקר הפטריוטיות", אשר ממצאיו מוצגים בחלק הבא. בעוד מטרותם של מדדי חיפה הייתה לאמוד את רמת הפטריוטיות ואת השינוי שחל בה לאורך השנים על-ידי ארבעה היגדים, ניסה סקר הפטריוטיות למפות את הזיקה הפטריוטית הישראלית על מורכבותה וממדיה השונים (הנכונות להקרבה, השרשיות, הגאווה והסמליות).

משמעותית בקרב הציבור הערבי. כך או כך, החברה הישראלית, על כל רבדיה כמעט, מפגינה יציבות ברוב הממדים שנבדקו.

סקר הפטריוטיות הישראלית

הפטריוטיות היא רגש המבטא זיקה, תחושת השתייכות, הזדהות ומחויבות של אזרחים כלפי מדינתם, עד כדי נכונות לגונן עליה מפני אויב, אפילו במחיר הקרבה. באין רגש זה אי-אפשר לדבר על חוסן לאומי של ממש. אף-על-פי-כן נדחק המונח אל שולי הדיון הציבורי בישראל, עד כדי כך שהעיסוק בו הוא בגדר טאבו כמעט. אלה אשר נרתעים מן העיסוק בנושא מתעלמים בדרך-כלל מכתביהם של ההוגים הקלאסיים, אשר היטיבו לעמוד על סגולותיו של הרגש הפטריוטי ועל השוני בינו לבין רגש הלאומנות העוין והמפריד. דווקא מצבה הייחודי של החברה הישראלית **מחזק את הצורך** בהעמקת העיון בתופעה, אשר רווחת בציבור הישראלי, אף אם אין היא מהווה מוקד לדיון אקדמי נרחב.

ההנחה בבסיס סקר הפטריוטיות היא כי הזיקה הפטריוטית למעגל הזהות הישראלי באה לידי ביטוי בארבעה ממדים לפחות: מימד ההקרבה, מימד השורשיות, מימד הגאווה ומימד הסמליות. על אלה מיתוספת העדות הסובייקטיבית של הנשאל באשר למידת הפטריוטיות שלו עצמו. הסקר הראשון בסדרה נועד למפות את הממדים, ותוכנו מתבסס על עשרות סקרים שנערכו על-ידי מכוני מחקר מובילים בעולם. הראיונות נערכו בחודש דצמבר 2005 בקרב מדגם אקראי ומייצג של 800 ישראלים בוגרים. מן הנתונים עולות כמה תובנות בקשר לחוסנה הלאומי הנוכחי והעתידי של מדינת-ישראל:

- רמת **הפטריוטיות הישראלית גבוהה**. הישראלים נכונים להילחם בעבור המדינה (85%), ויש להם רצון עז להישאר נטועים באדמתה (87%). אולם חרף העובדה שאף לא אחת מן המדינות שנבדקו עולה על ישראל במידת נכונותם של אזרחיה להגן עליה, גאוותם של הישראלים במדינתם נמוכה יחסית (77%).
- עיקר גאוותם של הישראלים היא על **ההישגים המדעיים והטכנולוגיים** (97%) ועל ביצועיהם של כוחות הביטחון (86%), ואילו ביחס **לדמוקרטיה הישראלית ולמדיניות הרווחה** שיעורי הגאווה **נמוכים** (38% ו-22%, בהתאמה).
- קיימת **"גריעה פטריוטית"** במרוצת הדורות: לעומת הדור שנולד בשנות הקמת המדינה, בקרב הצעירים, אשר הכרתם התעצבה בדור האחרון, ניכרת התרופפות של מרכיבי ההקרבה והשורשיות. כך, בעוד אי-נכונות להילחם להגנת המדינה אינה מתגלה כמעט אצל המבוגרים, היא מתגלה אצל אחד מכל שבעה צעירים יהודים (14%), ושניים מכל חמישה (44%) מעידים כי **יעזבו** את המדינה אם רמת חייהם תשופר באופן משמעותי בנכר.
- בקרב בעלי ההכנסות הנמוכות בציבור היהודי מורגש **ניכור**. נכונותם להילחם להגנת המדינה היא המהוססת ביותר, וכעשירית מהם אינם מוכנים לכך (9%). תחושת השתייכותם לארץ אומנם גבוהה יחסית, אך ניכרת אצלם רתיעה מלהגדיר את עצמם פטריוטים נלהבים.

מיפוי של ממדי הפטריוטיות הישראלית חושף "גריעה פטריוטית" בקרב בני הדור הצעיר וניכור בקרב בעלי ההכנסות הנמוכות.

- ככלל, הפטריוטיות של אזרחי ישראל היהודים, בהגדרתה המסורתית, חזקה יותר אצל אנשי הימין בהשוואה לאנשי השמאל, אצל הדתיים והמסורתיים בהשוואה לחילונים, אצל המבוססים בהשוואה ללא-מבוססים, אצל המבוגרים בהשוואה לצעירים ואצל חסרי השכלה אקדמית בהשוואה לבעלי השכלה אקדמית. מצבם המיוחד של ערביי ישראל עולה גם הוא מן הממצאים. רוב ערביי ישראל אינם נכונים להילחם להגנת המדינה (73%), אולם שיעורם של אלה המאמינים כי ישראל טובה מרוב המדינות האחרות הוא מן הגבוהים בעולם המפותח (77%) (ראו פירוט להלן בתת-פרק "ערביי ישראל: רטוריקה ומציאות").

הממצאים, ובראשם אלה המטילים צל על חוסנה העתידי של ישראל, מחייבים פעולה מצד גורמי ממשל ואנשי חינוך. קיימות גישות מנוגדות באשר לכיוון הפעולה:

- מן העבר האחד יש הטוענים כי מדינת-ישראל נכשלה בחיזור אחר אזרחיה, והם משיבים לה בזיקה חלשה יותר. בהקשר זה נטען כי קבוצות "משתתפות יותר", דוגמת הקבוצות המבוססות והמשכילות, מפגינות בחלק מהממדים זיקה חזקה יותר.
- מן העבר האחר יש הגורסים כי לא החיזור הוא שנכשל, אלא הנחלת הרוח הפטריוטית. ייתכן שהחברה הישראלית הצעירה אינה חברה של אידיאלים נאצלים, אלא חברה אנרגטית הנלחמת על ביתה. אולם קשה להתעלם מן המשבר העובר על שורשיה היהודיים ועל האידיאולוגיה הציונית שלה, אשר משליך על עוצמת הרוח שבבסיס קיומה.

בעוד הדיון בסוגיית החיזור אחר האזרחים הוא חברתי-כלכלי במהותו, הדיון סביב העצמת נושאי הרוח הפטריוטית הוא בעיקרו במישור החינוכי. יש לתהות לכן אם טוב יותר להשקיע בהתגברות על החולשות או בחיזוק של העוצמות הקיימות ממילא. כמו-כן יש לבחון אם ראוי לפעול לשינוי ערכיה של המדינה לנוכח המציאות הרב-תרבותית המתפתחת או לחלופין לפעול לאריגת ציונות חדשה אשר תשמר את ערכיה המכוננים של ישראל כמדינה יהודית ותשאף להתאימם לסדר-היום של המאה העשרים ואחת.

מטרתו של סקר הפטריוטיות הראשון הייתה למפות את המצב הקיים. לנוכח הנתונים, אשר חלקם מדאיגים, מתחייבת פעולה בנושא, אולם ההחלטה באשר לכיווני המדיניות הנגזרים מהממצאים ומהתובנות עומדת לפתחם של מנהיגי ישראל.

חינוך וחוסן לאומי

לחינוך, כאמור, יש תפקיד חשוב בבניית החוסן הפטריוטי. מעבר לכך, בעידן המידע והטכנולוגיה, הידע חשוב לא פחות ממשאבי טבע כבסיס לעושר כלכלי, והדבר מחייב השקעה בחינוך בכלל ובחינוך מדעי וטכנולוגי בפרט. עם זאת, נתונים ומחקרים רבים מעידים על תפוקה חינוכית נמוכה בישראל. קיימת ירידה מתמשכת וחריפה במיומנויות השפה בקרב המתגייסים לצה"ל ילידי הארץ, עד כדי כך שנטען כי רמתם של 40%

**למען חוסנה
הלאומי העתידי
של ישראל, על
המנהיגות
הציבורית
והחינוכית להירתם
בהקדם לנושא
הפטריוטיות.**

**התפוקה החינוכית
בישראל נמוכה מן
המתחייב בעידן
המידע.**

מתלמידי ישראל נמוכה כמו רמתם של התלמידים בחלק מהארצות המתפתחות. מעבר לציוני-התקן הנמוכים, שעתוק הפערים הכלכליים לפערים חינוכיים פוגע בתחושת הלכידות הלאומית, ומטיל צל כבד על אחד מעמודי-התווך של תחושת הצדק החברתי – מתן הזדמנות שווה לכל אזרח. לכל אלה קשר יש הדוק לא רק לצמיחה הכלכלית העתידית, אלא גם לחוסן הלאומי העכשווי.

קשה לנהל מדיניות חינוכית מתמשכת ויעילה כאשר כל בוגר תיכון בישראל "עבר" בתקופת לימודיו, מאז החל את דרכו בגן-חובה, תשעה שרי חינוך בממוצע. ללא קשר לאיכות פועלם של השרים, יש צורך בהחלת מדיניות עקבית ובהצבת יעדים ארוכי-טווח. מהשוואות בין-לאומיות עולה כי ההשקעה בחינוך בישראל ביחס לתמ"ג היא מהגבוהות בעולם. על-כן נראה כי יש לחפש את הבעיה בסדרי עבודתה של המערכת הקיימת ובאופן ההקצאה של משאביה.

יש להתוות מדיניות חינוכית ארוכת-טווח אשר תשפר את מעמד המורה, תחזק את המנהל ותשלב את ההורה.

זוח ועדת דברת עשה כברת-דרך ארוכה בחשיבה על הנושא, אך ראוי להדגיש קווים מנחים לגבי יחסיהם של הממונים על מערכת החינוך עם שלוש קבוצות מרכזיות במערכת זו:

- יש לשפר את מעמד המורה. משכורתו החודשית של מורה מתחיל מבישה, ומחייבת אותו לקבל השלמת הכנסה. יש לשפר את יחסה של החברה למורה, את תנאי עבודתו ואת תנאי השכר שלו. יש להעלות את רמת הידע של המורים ולהתאימה לעולם הגלובלי.
- יש לקרב את מערך ההחלטות אל רמת מנהל בית-הספר. אין תחליף למנהלי בתי-הספר, ולכן ראוי להעצים את סמכויותיהם, גם אם חלק מהסמכויות יישארו בידי השלטון המרכזי. ככלל, אי-אפשר לדרוש מהמנהלים רמות ביצוע גבוהות ונשיאה באחריות הכבדה ללא הענקת הסמכויות המתאימות.
- יש להרחיב את מקומו של ההורה בתהליך החינוכי, שהרי החברה אינה יכולה להטיל את המעמסה החינוכית כולה על בית-הספר. ניתן לשקול חיוב מורים להעביר להורים תוכניות לימודים ומטלות שבועיות מראש, פתיחת מאגרי מידע ובהם החומר הלימודי לשימוש ההורים, והעברת דיווח חודשי להורים על הצלחת ילדיהם.

צמיחה, תעסוקה ורווחה

צמיחה כלכלית ומדיניות חברתית

המחקר האקדמי אינו מספק תשובה חד-משמעית לשאלת הקשר בין שגשוג כלכלי, הנמדד בנתוני תמ"ג, לבין הוצאה חברתית, הנמדדת במונחי תקציב. כתוצאה מכך קיימים נתונים סטטיסטיים שהמסקנות העולות מהן סותרות:

- הניאו-ליברלים טוענים כי צמיחה היא הדבר החשוב היחיד, שכן מטרתה של כלכלה היא לאפשר ניעות והזדמנויות, ולא שוויון. לדידם, יש להפחית את שכר-המינימום, להקטין את עלויות ההעסקה, להוריד מיסוי ולעודד נייודות תעסוקתית.

- **הסוציאל-דמוקרטים**, לעומתם, טוענים כי ניתן לקיים מדינת רווחה מודרנית מבלי לפגוע בצמיחה, ולכן יש לייחס חשיבות רבה גם לשוויון הזדמנויות ולצדק חברתי. לשיטתם, הוצאות ציבוריות אינן שורש כל רע, וניתן לעודד תעסוקה וצמיחה על-ידי הנהגת מדיניות שוויונית ומסייעת.

בעיית **העובדים העניים** מדאיגה, דווקא מאחר שברור לכל כי הטיפול בעוני חייב להישען על שילובם בשוק העבודה של אלה המסוגלים לכך. מנתוני בנק ישראל עולה כי מבין משקי-הבית שבראשם גברים בגיל העמידה, ב-47% אין מפרנס כלל, ב-46% יש מפרנס יחיד וב-7% יש שני מפרנסים או יותר. תחולת העוני בקרב משפחות שיש בהן מפרנס יחיד עומדת על 22%, ואילו בקרב משפחות ללא מפרנסים שיעור העוני עומד על 65%.

יש להמשיך בהסרת החסמים הפוגעים בהשתלבות בשוק העבודה, ולטפל בדחיפות בתופעת העובדים העניים.

על-מנת להקטין את מספר המשפחות ללא מפרנס, יש להמשיך לפעול **להסרת החסמים הפוגעים בהשתלבות בשוק העבודה**, על-ידי הנהגת שינויים במדיניות הנוכחית:

- **ילדים** – העמקת הסבסוד למעונות-יום, השתתפות של הממשלה במימון צהרונים לילדים של נשים עובדות, והארכת ימי הפעילות של מסגרות הטיפול בילדים;
- **נשים** – עידוד העסקה במשרות חלקיות על-מנת לשלב עבודה וחיי משפחה, ומתן תמריצים ל"תעסוקה מרחוק" שתאפשר עבודה ישירות מהבית;
- **תחבורה** – הפחתת תעריפי הנסיעה בתחבורה ציבורית ביישובים מוכי אבטלה, עד כדי מתן אפשרות מבוקרת לנסיעות חינם לאזורים שבהם הביקוש לעובדים גבוה;
- **הכשרה מקצועית** – סבסוד הכשרה מקצועית במקצועות מועדפים, התאמתן ומיקודן של ההכשרות לבעלי השכלה של עד שתיים-עשרה שנות לימוד, והרחבת תוכניות התמרוץ לעבודה.

בעיית השכר הנמוך היא חמורה ביותר. יש לשקול הנהגת מס שלילי או העלאה של שכר-המינימום.

על-מנת להימנע ממצב שבו עובדים מוצאים את עצמם מתחת לקו-העוני, יש לפתור את בעיית השכר הנמוך הנהוג בחלק מהמקצועות במשק. שתי תוכניות המדיניות המרכזיות המאפשרות את "הפיכת העבודה למשתלמת" הן הנהגת **מס הכנסה שלילי והעלאת שכר-המינימום**.

תוכנית המס השלילי מתבססת על מתן סיוע פוחת למשפחות, עד לרמת הכנסה מסוימת, בהתאם למספר הנפשות המתגוררות במשק-הבית. התוכנית נבדקה על-ידי בנק ישראל ביחס לרעיונות חלופיים – דוגמת ביטולו או הפחתתו של המע"מ על מוצרי המזון, הפחתת המע"מ בכללותו והחלפת המדרגה התחתונה של מס הבריאות במס הכנסה – ונמצא כי המס השלילי הוא היעיל ביותר לסיוע ממוקד לבעלי הכנסה נמוכה. אחד מחסרונות התוכנית טמון בכך שעלותה התקציבית תמומן מקופת המדינה; יתרונה הוא שהיא עשויה להגדיל את התמריץ הכלכלי לעבוד.

רעיון העלאת שכר-המינימום מתבסס על ההנחה כי בתעשיות מסוימות עודף הביקוש לעבודה מביא לידי כך שמעסיקים נוהגים כמעין מונופול ומשלמים שכר נמוך לעובדים, אף

שכלכלית אין הכרח בדבר. ברור כי יש תעשיות שבהן העלאה מנדטורית של הוצאות השכר תוביל לצמצום בכוח העבודה. עוד ברור כי רמת האכיפה של תשלום ההטבות הסוציאליות ושכר-המינימום אינה גבוהה כיום. אף-על-פי-כן נטען כי העלאת שכר-המינימום לרמה של \$1,000 באופן הדרגתי תסייע לעובדים העניים ולא תגרום לפגיעה כלכלית משמעותית.

השקעות, פרויקט ואי-שוויון

כלכלת ישראל מתפקדת זה שנים ככלכלה דואלית: מצידה האחד ענפי הטכנולוגיה העילית, הצומחים בקצב מהיר; ומצידה האחר הענפים המסורתיים, אשר מְרַכְזִים את מירב המועסקים אך קצב הצמיחה שלהם איטי במיוחד. חיבור שתי הכלכלות מחייב החלטה אסטרטגית באשר למכנה המשותף שישראל צריכה לשאוף אליו.

התקדמות במסלול הנוכחי, על-פי תוואי צמיחה של 4%, תוביל לא רק להגדלת העומס המוטל על כתפיה של אוכלוסיית הרוב, אלא גם להעצמת ההבדלים בין הכלכלה המתקדמת לבין זו המסורתית. כתוצאה מכך הפער ברמות השכר בין המועסקים בענפי ההיי-טק לבין המועסקים בענפים המסורתיים, העומד כיום על פי 2.5, יגדל לרמה של פי 3.5 בשנת 2025. המשך קיומה של כלכלה דואלית יגדיל את רמת אי-השוויון, הנמדדת על-פי מדד גיני, ל-41% לעומת 38% כיום. ישראל, אשר כבר כיום פערי ההכנסה ורמות העוני בה הם מן הגבוהים בקבוצת המדינות המפותחות, אינה יכולה להרשות זאת. **קצב צמיחה של 4%** הוא, לפיכך, **איטי מדי** לכלכלה הישראלית.

הגדלת התפוקה לעובד באמצעות הגברה מסיבית של ההשקעות במשק צפויה להוביל לעליית שכר בענפים המסורתיים.

אחת הדרכים להקטנת אי-השוויון דרך השוק החופשי, ולא על-ידי התערבות ממשלתית ישירה, היא **הגדלת התפוקה לעובד** בענפי הכלכלה המסורתית, שתוביל לעליית שכרם של המועסקים בענפים אלה. מאחר שהשגת יעד זה כרוכה בהגדלת ההשקעות במכונות ובטכנולוגיות ייצור חדשניות, קיימת סכנה שעובדים יוחלפו במכונות באופן שיגדיל את האבטלה במשק. ניתן לצמצם באופן משמעותי את הסיכון של גידול באבטלה על-ידי איסור העסקתם של עובדים זרים, ובכלל זה עובדים פלסטינים, אשר גם גורמים בעקיפין לביסוס רמות שכר נמוכות יותר לעובדים ישראלים. בה-בעת התהליך צפוי להביא לידי עלייה בביקוש לעובדים בענפים אחרים במשק, כנגזרת מהגדלת הפעילות הכלכלית.

האצת ההשקעות בכל ענפי המשק, תוך שימת דגש בענפים המסורתיים ובענף התשתיות, צפויה לקדם את המשק כולו. דרך פעולה אפשרית בהקשר זה היא **הקמת ועדה לעידוד השקעות**, בהשתתפות נציגים מהמגזר הפרטי ובעלי הון, אשר תשקול דרכי פעולה, ביניהן הגדלת מענקים, הפחתות מס והכרה בפחת מואץ.

יעד צמיחה של 6% ורמת השקעות של 31 מיליארד דולר בשנה יובילו לקירוב שתי הכלכלות שהתפתחו ולירידה באי-השוויון.

תוואי צמיחה שיאפשר צמצום של הפערים בטווח הארוך מחייב **גידול שנתי של 6%** בתוצר המקומי, ששקול לגידול של כ-4.5% לנפש. על-מנת להשיג יעד זה, המדינה חייבת להביא לידי הגדלת ההשקעות במשק מ-21 מיליארד דולר ל-31 מיליארד דולר בתוך שלוש שנים. רמת השקעות כזו תקרב את הכלכלה המסורתית לכלכלה המתקדמת, ותקטין את פערי השכר בין העובדים בשני הענפים מפי 2.5 כיום לפי 2 בשנת 2025. תוואי הצמיחה המואץ

צפוי להניב ירידה ברמת אי-השוויון מ-38% על-פי מדד גיני כיום ל-32% בעוד כעשרים שנה. הגידול המסיבי בהשקעות בענפים המסורתיים יוביל לגידול בתפוקה לעובד ולגידול בשכר, ויהפוך את שוק העבודה למשתלם ולאטרקטיבי יותר לאלה שנמנעים כיום מלהיכנס אליו.

במקביל להאצת ההשקעות יש להמשיך להפחית את החוב הממשלתי ולהיערך לתקופות מיתון עתידיות.

נוסף על עידוד ההשקעות כאמצעי להקטנת אי-השוויון, יש להמשיך בתוואי ההורדה של **נטל החוב הממשלתי**. כיום ישראל משלמת 33 מיליארד שקלים מדי שנה כריבית על חובותיה. הערכת בנק ישראל היא כי הצמיחה בשנה הבאה תעמוד על 4.3%, בהנחה שמדיניותה של הממשלה הנוכחית לא תשתנה באופן מהותי. ניצול תקופה של שגשוג יחסי על-מנת להפחית את החוב יקטין את רגישותה של הממשלה לזעזועים חיצוניים, ויאפשר לה לנהל מדיניות אנטי-מחזורית אשר תקטין מיסים ותגדיל הוצאות בזמן מיתון. אי-אפשר לדעת כמה שנים יצליח המשק הישראלי לצמוח בקצב משביע רצון, ולכן יש להתכונן כבר עתה לימי סגריר על-ידי חיזוק חוסנה הפיננסי של ממשלת ישראל.

ערביי ישראל: רטוריקה ומציאות

ממצאים רבים מצביעים על פער בין הרטוריקה של מנהיגי הציבור הערבי, המשלבת לעיתים הלכי-רוח לאומניים קיצוניים, לבין העמדות המתונות שהציבור עצמו מפגין ותהליכי ההידמות ההדרגתיים שלו לציבור היהודי בכל הקשור להשכלה, לפריון, לתוחלת חיים ולתעסוקה.

התוצר לנפש של ערביי ישראל נמוך מהממוצע בישראל עקב השקעה נמוכה בהון האנושי, אפליה ומאפיינים חברתיים ייחודיים.

התוצר לנפש של ערביי ישראל נאמד בכ-7,700 דולר בשנה. הוא גבוה באופן משמעותי מהתוצר לנפש במדינות הערביות השכנות, אך נמוך ביחס לממוצע בישראל – 18,800 דולר. ממצאים עקביים מצביעים על כך **שהשקעה נמוכה בהון האנושי** היא מרכיב מהותי בהסברת פער זה, יחד עם **האפליה המתמשכת** הפוגעת בציבור זה: ההכנסה הממוצעת של שכיר ערבי נמוכה בכ-30% מזו של שכיר יהודי. שיעור התעסוקה בקרב גברים ערבים מעל גיל חמש-עשרה (כ-60%) דומה לזה הקיים באוכלוסייה היהודית, אולם שיעור התעסוקה בקרב נשים ערביות (כ-17%) נמוך פי שלושה בהשוואה לגברים ערבים ולנשים יהודיות, ככל הנראה בשל **המאפיינים הייחודיים** של החברה הערבית. על-אף הרווח שהציבור הערבי-הישראלי מפיק מהיותו חלק ממשק מתועש ועתיר הכנסה, שבו רמת הניידות במרחב גבוהה, גם כיום כ-70% ממשקי-הבית הערביים משתייכים לשלושת **עשירוני ההכנסה הנמוכים בישראל**.

השכלה היא משתנה-מפתח להסברת פריון, והיא עומדת במרכז דאגותיו של הציבור הערבי.

בחינה של המגמות הדמוגרפיות מצאה כי **ההשכלה**, עם התרחבותה בשנים האחרונות, היא משתנה-מפתח בכל הקשור **לפריון**:

- במקביל לעלייה של שנה אחת שנרשמה למן שנת 1970 בגיל הנישואים הממוצע בציבור הערבי, נמצא כי בעלי השכלה נישאים בגיל מאוחר יותר. כיום הגיל הממוצע לנישואים בקרב הגברים המוסלמים עומד על 25, ואילו הנשים מתחתנות בממוצע בגיל 20.

▪ במקביל לירידה של כ-50% שנרשמה בשלושת העשורים האחרונים בממוצע הלידות לאישה ערבייה, נמצא כי מספר הילדים נמוך יותר אצל נשים בעלות השכלה גבוהה יותר: ממוצע הלידות בקרב בעלות השכלה של עד שתיים-עשרה שנות לימוד עומד על 6.9, פי שניים מהממוצע בקרב נשים בעלות השכלה גבוהה יותר.

עוד עולה כי הסוגיות המעסיקות את האזרח הערבי דומות לאלה המעסיקות את האזרח היהודי, ובראשן נושאי החינוך, הדיור, הפיתוח הכלכלי והטיפול באלומות.

הממצאים של סקר הפטריוטיות מצביעים הן על **מאבק הזהות הלאומי** שהציבור הערבי בישראל נתון בו והן על המתנינות המסתמנת בעמדותיו:

- מספר הערבים שהגדירו את עצמם "פטריוטים פלסטינים במידה רבה" (48%) גבוה פי שניים ממספרם של אלה שהגדירו את עצמם "פטריוטים ישראלים במידה רבה" (24%). רוב ערביי ישראל אינם מוכנים להילחם בעבור המדינה (73%).
- לעומת זאת, 77% מאזרחי המדינה הערבים – המוסלמים והנוצרים – הסכימו כי ישראל טובה מרוב המדינות האחרות. 70% דחו נחרצות את האפשרות לעזוב את המדינה אף אם תשופר רמת חייהם באופן משמעותי. 44% אמרו כי הם גאים בישראליותם.

בדיקת הגאווה בתחומים שונים מגלה כי הן הערבים והן היהודים גאים בראש ובראשונה בהישגים בתחומי המדע והטכנולוגיה, בכוחות הביטחון ובהישגים בתחום האומנות והספרות. שיעורי הגאווה במדינת הרווחה בקרב ערביי ישראל (53%) גבוהים פי שלושה מאלה שהתגלו בקרב היהודים בארץ (17%), וגם גאוותם בדמוקרטיה הישראלית (43%) גבוהה מזו של היהודים (37%).

חוסנה של הדמוקרטיה

יחסי הון ושלטון

נתונים השוואתיים שאסף הבנק העולמי מצביעים על **עליית מדרגה** מדאיגה ברמת **השחיתות** בישראל. נטען כי בניגוד לשנים עברו, השחיתות פושה לא רק בדרגים הפוליטיים הנמוכים, אלא גם **בצמרת השלטון**. במצב שבו חשדות וכתבי-אישום פליליים מרחפים מעל ראשם של ראשי המדינה, קיים קושי מוסרי בהתמודדות עם "דגי-רקק" מושחתים אך שוליים בחשיבותם.

על-אף הצטברות העדויות והמקרים, נראה כי רוב **הפוליטיקאים** העדיפו **לא לעסוק** בנושא. העדר העיסוק הפוליטי היווה קרקע פורייה למעורבותם של ארגונים וולונטריים, אשר נטלו במקרים רבים את תפקידה של אופוזיציה שלטונית. ההתדרדרות הנמשכת, כמו-גם חוסר האמון הגובר של הציבור במערכת הפוליטית, מחייבים הבנה של מקור הבעיה וחיפוש אחר פתרונות הולמים. על הפרק כמה הצעות וכיווני חשיבה:

- יש הסבורים כי נדרשת **רפורמה בתוך המערכת הפוליטית**, אשר תבטל את מעורבותה של הכנסת בהסרת החסינות הפרוצדוראלית של חברי-כנסת שהתביעה מבקשת להעמידם לדין. אין מקום למערכת כפולה של שוויון לפני החוק, אשר מצידה האחד מעניקה חסינות פרוצדוראלית שאינה קשורה לתפקודו של חבר-הכנסת, ומצידה האחר מפקידה בידי חברי-הכנסת את הסמכות להכריע באשר לתוקפה של החסינות. אל מול החששות למושוא-פנים ולעירוב שיקולים זרים, מהלך כזה עשוי דווקא לחזק את כוחה של כנסת ישראל.
- יש המציעים **לפטור** את הפוליטיקאים מהצורך ב**גיוס הון** על-מנת להיבחר לכנסת. על-אף ריבוי החקירות הפליליות של ראשי ממשלה, חברי-כנסת וראשי ערים, קשה לטעון כי רמת המוסר וההגיונות של כלל אישי-הציבור בישראל נמוכה. אין זה מן הנמנע שעצם הצורך בגיוס הון מכתוב מראש מעידה עתידית. פתרון אפשרי הוא הטלת איסור מוחלט על הוצאת כספים לצורכי בחירות פנימיות במפלגה. צעד כזה יחייב את המדינה לממן באופן מבוקר פרסומים צנועים של המועמדים.
- יש הטוענים כי החיפוש אחר "**היסוד הנפשי**" בעברות בתחום טוהר-המידות אינו במקומו. תרומתו העיקרית של עיקרון חוקתי זה מתבטאת בזיכוי פושעים מתוחכמים, ולרוב אין הוא רלוונטי לפשוטי-העם הניצבים מול מערכת האכיפה והמערכת המשפטית. היכולת לפתור את מנהיגי האומה מאחריות פלילית למעשיהם רק מאחר שלא הורם נטל ההוכחה באשר לכוונותיהם המקוריות (אשר ידועות בדרך-כלל להם בלבד) פוגעת במאבק בשחיתות השלטונית.
- יש הטוענים כי הבעיה אינה קשורה אך ורק לפוליטיקאים ולהסדרים המוסדיים הקיימים, אלא גם ל**ריכוז ההון** בידי מספר מצומצם מדי של גורמים. אלה הגורסים כך מאמינים כי "עודף כסף מוביל לפגיעה בדמוקרטיה" מאחר שהוא יוצר מצב שבו לבעלי הון יש כוח רב מזה שבידי הפוליטיקאים. כנגד זה נטען כי יש להבדיל בין ביקורת לגיטימית לבין טיפוח שנאה לבעלי ההון, אשר חלקם בבניין המדינה ובדאגה לשגשוגה אינו נתון במחלוקת.

מעבר לחיפוש אחר רפורמות מבניות, גם לציבור יש תפקיד הרתעתי כלפי נבחרים ובעלי-תפקידים שמעלו באמון שניתן בהם.

יש להדגיש את **תפקידו של הציבור** הרחב במאבק נגד השחיתות השלטונית. בכל דמוקרטיה קיים התחום האפור שבין התנהלות על-פי עקרונות של טוהר-מידות ציבורי לבין עבריינות לשמה המטופלת במגרש המשפט הפלילי. בשל כך, אי-הרשעה אין משמעותה בהכרח נקיון-כפיים. בעולם נהוג כי מקרים כאלה מטופלים במישור הציבורי, אם בהבעת אי-אמון מצד הציבור ואם בהסתלקותו של המועמד בשל הבושה או בשל החשש מהתגובה הציבורית הצפויה. בישראל הולכת וגוברת התחושה כי הציבור אדיש למעשים כאלה, ואינו מצליח לייצר כוח הרתעה הולם שיגן על חוסנה של הדמוקרטיה.

החוק ואכיפתו

**קיים קושי מדאיג
באכיפת חוקים
קיימים בישראל,
המטיל צל על
חוסנה הדמוקרטי.**

אכיפת החוקים חשובה לחוסנה הדמוקרטי של מדינה לא פחות מאשר חקיקתם. בניגוד לאדם פרטי, הרשאי לנהוג כרצונו כל עוד הדבר לא נאסר עליו, השלטון יכול לעשות רק דבר שהוסמך לעשותו. מצב שבו השלטון מתקשה למלא את ייעודו כאשר כבר ניתנה לו ההסמכה המתאימה לכך מחייב טיפול מיידי. הליקויים באכיפת החוק מצביעים, בין היתר, על חולשה בסיסית ביחסים שבין זרועות השלטון.

מנתוני המשטרה עולה כי **צווארי-בקבוק** קיימים כיום בכל חלקיה של מערכת אכיפת החוק, החל בגורמי החקירה, המשך בגורמי התביעה וכלה בגורמי השפיטה. אחת הסיבות המרכזיות להספק הנוכחי נעוצה בהעדר תקציבים מתאימים. במשטרה טוענים כי גם אם עבודתה תהיה אפקטיבית יותר, ייווצרו עיכובים בחוליות האחרות של מערכת אכיפת החוק. אולם יש להבדיל בין ההשלכות האפשריות של עיכובים באכיפת החוק לבין אלה שינבעו מאי-אכיפה ומביטול הליכים. בהקשר זה קיים צורך דחוף בהגדרת סדרי עדיפויות לאומיים, שמהם תיגזר הקצאת המשאבים.

ראוי לציין בהקשר זה את התעצמותו של **הפשע המאורגן** בישראל. ארגוני הפשיעה מהווים כיום איום אסטרטגי של ממש על חוסנה הלאומי של ישראל ועל ערכי-היסוד שלה. ארגונים אלה מאמצים בהדרגה דפוסים הדומים לאלה של ארגוני טרור בכל הקשור לתרבות של מידור ומדרג, למקורות המימון, לחימוש שנעשה בו שימוש, לזילות חיי האדם ולקשרים הבין-מדינתיים. היעד של הפשע המאורגן הוא חדירה למוסדות השלטון והשתלטות על נכסים אסטרטגיים של המדינה. לא מן הנמנע שהמלחמה נגד ארגונים אלה דוחקת את פשיעת הרחוב לקרן-זווית.

פלורליזם במשפט ובתקשורת

ריבוי דעות הינו תנאי הכרחי לתפקוד הולם של דמוקרטיה. בשנים האחרונות הולך וגובר החשש מפני הגבלות המוטלות על חופש הבעת הדעה, בין בפומבי ובין לא בפומבי, המערערות על אחד מיסודותיו העיקריים של הרעיון הדמוקרטי. **ריבוי הדעות** חשוב במיוחד בממסד השיפוטי ובעולם התקשורת, ועל-כן יש לעשות את הדרוש על-מנת להימנע ממראית-עין של פגיעה בו.

**המשך האקטיביזם
השיפוטי מחייב
פלורליזם אמיתי.**

דווקא בשל גישתו האקטיביסטית של **בית-המשפט העליון**, שבעטייה אחדים רואים בו ערכאת ערעור על ההכרעות הדמוקרטיות המתקבלות בכנסת, חובה להקפיד על פלורליזם בדעות המיוצגות בו. בסוגיות רבות אין אמת אחת שאין בלתה, ועל-כן רק **מאבק הדעות החופשי** בין קטבים רעיוניים יכול להביא לידי קבלת החלטות מנקודת האיזון הנדרשת. התחושה כי יש ניסיון להגיע להומוגניות רעיונית מבלי לאפשר תחרות הוגנת בשוק הדעות הופכת את החלטותיו של בית-המשפט לשנויות במחלוקת. זוהי תופעה מדאיגה העלולה לכרסם בעוצמתו של שלטון החוק.

**מעמד העיתונאי
הכרחי לקיומה של
ביקורת תקשורתית
אפקטיבית.**

התהליכים המתרחשים בשנים האחרונות בעולם התקשורת מלבים אף הם את החשש מפני צנזורה עצמית, בידיעה או לא בידיעה, הפוגעת בכוחם של "כלבי-השמירה של הדמוקרטיה". הכרסום במעמדו של העיתונאי בישראל בא לידי ביטוי, בין היתר, בפיטורי עיתונאים ותיקים ובשחיקת תנאי ההעסקה של אלה שנותרים בתחום. תהליכים אלה עלולים להחליש את כוחה ואת משקלה של העיתונות, עד כדי כניעה לאינטרסים כלכליים. ההיסמכות על מידע מן המוכן, אי-ההעמקה והתלות הכלכלית עלולות לגרור אחריהן השמטה של ידיעות ודעות שחשוב שישמעו ואי-השגה של מידע אשר חיוני לפרסמו. מאחר שעוצמתם ואיכותם של "כלבי-השמירה" הכרחית לחוסנה של הדמוקרטיה, אין להקל ראש בקיומם של תהליכים אלה.

מצבו של העם היהודי ועתידו

יהדות כתרבות בעידן הגלובלי

**יש לחזק את
התרבות היהודית
כמודל חלופי
לזיקה יהודית-
דתית.**

אחת המשמעויות המעשיות העיקריות של העידן הגלובלי היא ההשטחה והרידוד של השונות התרבותית בין בני-אדם. בעקבות התפתחותם והתקדמותם של תהליכים הקשורים לגלובליזציה, היהדות נמצאת בעיצומו של תהליך שחיקה של דפוסי סולידאריות מסורתיים. **חיזוק התרבות היהודית** מסתמן כיום כמסד אפשרי לפיתוח **מודל חלופי לזיקה היהודית**. הגברת המודעות ליהדות כתרבות עשויה לשמש עוגן הזדהות חיובי ליהודים בעולם, בעיקר על רקע הנסיגה ברגש הדתי וההתרחקות מהשואה כטראומה מלכדת.

למרות היקפה ועושרה של היצירה היהודית, נראה כי תחום זה הוזנח עד כה מבחינה מחקרית וציבורית. **חקר התרבות היהודית** הינו נושא מורכב, ורמת שילובם של היהודים בציוויליזציה האנושית, בעיקר בזו המערבית, גבוהה עד כדי כך שקשה מאוד להפריד בין היצירה היהודית ליצירה התרבותית הכוללת. עיסוק בחקר התרבות היהודית דורש התייחסות לשאלות של מהות, ובראשן שאלות הנוגעות בהיקף התרבות היהודית ובייחודה: האם מדובר בתרבות אחידה או בצֶבֶר של תרבויות שכל אחת מהן היא תרבות יהודית ייחודית המוגדרת על-ידי יחסי-הגומלין בינה לבין התרבויות שמסביבה? האם יש איכויות "יהודיות" או שמא מדובר בדיאלקטיקה עם הסביבה התרבותית הכללית?

"האנתולוגיה של היהדות כתרבות וכציוויליזציה" היא מפעל שמנסה להשיב על שאלות אלה ולהציג קשת רחבה ומייצגת של מכלול היצירה היהודית. למפעל זה יש משמעות אוניוורסלית ומשמעות יהודית ייחודית: מבחינה אוניוורסלית, מעבר להצגת עושר היצירה היהודית, המפעל מדגים את פוטנציאל החיוניות והתרומה של תת-תרבות הפועלת לצד התרבות הכללית ובתוכה. מבחינה יהודית המפעל עשוי לעודד יצירת זיקה יהודית והזדהות יהודית ללא תלות בטקסים ובתכנים דתיים, ללא תלות בידיעת השפה העברית ובלא צורך בהתמודדות עם שאלות פוליטיות הקשורות לישראל. לצד "האנתולוגיה" קיימים מפעלים אחדים נוספים המתמקדים בתרבות היהודית, כגון מפעל התרגומים לאנגלית של יצירות ספרות ישראליות והפצתן ברחבי ארצות-הברית.

יוזמה נוספת לפיתוח התודעה התרבותית היהודית היא יוזמתו של נשיא המדינה לכינון פורום שיכנס דמויות-מפתח במחקר וביצירה של התרבות היהודית. הפורום יעסוק בחינוך יהודי ובפיתוח מכשירים נגישים לחיזוק התודעה התרבותית היהודית, ביניהם אנציקלופדיה אינטרנטית לתרבות היהודית ומפעל תרגומים. כן יעסוק הפורום בחיזוק מעמדה של ישראל כמוקד היצירה היהודית בעולם.

מקומה של ישראל ביחס ליהדות בהקשר התרבותי שנוי במחלוקת. בניגוד לשאר הקהילות היהודיות בעולם, ישראל היא המקום היחיד שבו ליהדות יש משמעות במרחב הלאומי. עם זאת, מרחב זה אינו יהודי באופן בלעדי. נסיבות אלה יוצרות בישראל זהות תרבותית

נפרדת מזו היהודית הכוללת, אשר מכילה גם תשומות תרבותיות של מיעוטים המשתייכים לחברה הישראלית אך לא ליהדות. יש הטוענים כי חידוד התודעה התרבותית היהודית עלול לנכר מיעוטים לא-יהודיים בחברה הישראלית באופן שעלול להחליש את חוסנה של המדינה עד כדי פגיעה בה כמרכז לעם היהודי.

תמורות ביחסיה של הקהילה היהודית בארצות-הברית עם החברה האמריקאית ועם ישראל

התפתחויות חברתיות ופוליטיות של השנים האחרונות מציבות את יהודי ארצות-הברית מול מערכת חדשה של שיקולים ומאזני כוחות, המשפיעה על אופן הזדהותם עם היהדות ועם ישראל. התפתחויות אלה מחייבות היערכות מחודשת של הפעילות היהודית והישראלית בארצות-הברית.

דגש דתי-נוצרי משפיע על מעמדם של היהודים בציבור האמריקאי.

בשנים האחרונות התפתחה בארצות-הברית מסכת של ערכים תרבותיים עם **מכוונות ימנית-שמרנית**, ההולכת ומתקבעת כנורמה שלטת בקרב ציבורים רחבים של החברה האמריקאית. במסגרת ערכים אלה נכללות גישות בעלות מוקד דתי-נוצרי, שלפיהן מושגים כגון חילוניות, ליברליזם, אינטלקטואליזם ואף רציונאליות ומדע נתפסים כבעלי ערך שלילי הנוגד את האינטרס הציבורי הכולל. למושגים אלה יש השפעה ישירה על מקומם של היהודים בחברה, מאחר שבקרב הציבור האמריקאי קיים זיהוי של היהודים עם כל אחד מן הערכים והמושגים הללו. במסכת ערכים זו טמונה סכנה משום שהיא הופכת את הפער ברמת הדתיות שבין היהודים לאוכלוסייה הכללית לגורם משמעותי ביחסים שבין שתי הקבוצות, ומכרסמת בפירוש המעשי של עקרון הפרדת הדת מהמדינה. עומק החילוניות בקרב היהודים גדול באופן משמעותי ביחס לעוצמת הרגש הדתי בקרב כלל האוכלוסייה, ופער זה בולט במיוחד על רקע ההתפתחות שתוארה.

הקהילה היהודית בארצות-הברית סובלת מאנטי-יהדות מימין ומאנטי-ציונות משמאל.

ההתפתחויות בחברה האמריקאית גורמות לשתי מגמות שליליות שהקהילה היהודית סובלת מהן: אנטי-יהדות מצד חוגי הימין מזה, כפי שנרמז לעיל, ואנטי-ציונות מצד חוגי **השמאל** מזה. יהדות ארצות-הברית נתונה במתקפה עקיפה הנגזרת ממתקפת השמאל נגד ישראל. בחוגים האינטלקטואליים ובקמפוסים האקדמיים ברחבי ארצות-הברית שוררת עוינות אנטי-ציונית, שהחלה בגינני ובביקורת על מדיניותה של ישראל ביחס לפלסטינים והתפתחה לכלל שלילה מוחלטת של הציונות ומדינת-ישראל. הצירוף השכיח של יהדות חילונית אמריקאית התומכת בישראל נהפך לבעייתי מבחינה פוליטית. להתפתחויות אלה עלולות להיות משמעותיות מעשיות מרחיקות-לכת, ובראשן הפחתת התמיכה בישראל, כפי שצוין לעיל.

כדי לשפר את המצב נחוץ:

- לפתח גישה **מעודכנת** שתטפל באופן דיפרנציאלי במרכיבים השונים של הבעיה;
- לבנות מנגנון משוכלל של הסברה וייצוג של העמדה היהודית והישראלית, שיעוצב בהתאם למאפיינים הספציפיים של קבוצות ההתייחסות השונות;

**יש לשפר את
הטיפול במתקפה
נגד היהודים תוך
שכלול ההסברה
ושילובם של
ארגונים יהודיים
שהתמקדו עד עתה
במגביות.**

▪ להרחיב ולגוון את מעגל העוסקים במלאכה על-ידי צירופם של צעירים, נשים, אנשים ממוצא ספרדי וכן הומואים ולסביות יהודים.

השינוי צריך להיעשות לא רק כלפי חוץ, אלא גם כלפי פנים, לעבר קהלים יהודיים או בעלי קשר ליהדות אשר הוזנחו במסגרת מערך הפעילות הקיים. גורם חשוב שיש לשנותו ולעדכנו הוא הארגונים היהודיים, אשר מיקדו עד כה את פעילותם במגבית ובגיוס כספים. מתוקף תפקידם זה הם כיוונו את עצמם לפעילות בקרב אוכלוסייה אמידה ובוגרת, והזניחו את פעילותם בקרב צעירים.

הקהילות היהודיות ברוסיה

ארגון הפדרציות היהודיות של רוסיה אינו משמש גורם-על לתיאום והכוונה של פעילותם של הארגונים היהודיים בקהילות השונות, אלא עוסק במתן **סיוע ותמיכה** בהתאם להרכבה, למאפייניה ולצרכיה של כל קהילה. הארגונים היהודיים פועלים בעזרת מקורות עצמיים של כל קהילה וכן בסיועם של הסוכנות היהודית וארגונים יהודיים מארצות-הברית ומאירופה.

**הארגונים
היהודיים ברוסיה
מתמקדים בסיוע
לאוכלוסייה
המבוגרת ובניטור
אנטישמיות.**

בין המשימות החשובות ביותר של הארגונים היהודיים ברוסיה – סיוע ודאגה לאוכלוסייה המבוגרת, ניטור גילויי אנטישמיות והפעלת לחץ על הממשלה לטפל בתופעות אלה. ככלל, ברוסיה יש לעיתים גילויי אנטישמיות מקומיים, אך אי-אפשר להצביע על אנטישמיות מצד הממשלה או מצד גורמים בממשל. הקהילה היהודית ברוסיה ניחנה בעוצמה ובחיוניות, ונכוננו לה תפקידים רבים בקידומה של התרבות היהודית ובפיתוחה וכן בסיוע למדינת-ישראל ובחיזוקה.

האנטישמיות בעולם

למן תום מלחמת-העולם השנייה התרחשו בעולם חמישה מחזורים של גלי אנטישמיות שונים בלא כל קשר או תיאום ביניהם. הגורם הכלכלי אינו מספק הסבר כולל לתופעה, ונראה כי היא נובעת מרבדים עמוקים של התרבויות הנוצרית והמוסלמית, הכוללים התייחסות שלילית ליהודים וליהדות. אנו נמצאים עתה בעיצומו של גל אנטישמי, אך ייתכן כי לנוכח ההתפתחויות הפוליטיות האחרונות, ביניהן תוכנית ההתנתקות, עבר גל זה את שיאו.

קיימים שלושה סוגים עיקריים של אנטישמיות:

▪ אנטישמיות של **"גלוחי-הראש"** – תופעה זו זניחה, ואין בה סכנה של ממש לאינטרסים היהודיים.

**אנטישמיות במערב
מגיעה בעיקר מצד
מהגרים מוסלמים
וחוגים ליברליים
מסוימים.**

- אנטישמיות מצד **דור שני של מהגרים מוסלמים** במדינות המערב – מדובר בצעירים אשר מפתחים ניכור כלפי המערב על רקע הפערים הכלכליים והחברתיים, ומתעלים ניכור זה לפעילות אסלאמית-רדיקלית הכוללת מרכיבים אנטי-יהודיים.
- אנטישמיות מצד **"חוגים המפטיפטים"** – אינטלקטואלים, עיתונאים ואנשי אקדמיה אשר תמכו בעבר בישראל, אך רואים בה כיום ניגוד לעמדותיהם הליברליות והדמוקרטיות. בקרב קבוצות אלה התקבע הרעיון שלפיו חיסולה של מדינת-ישראל יקדם את הערכים הליברליים שהם מטיפים להם, ובכך תתוקן הטעות שנעשתה עם הקמת מדינת-ישראל. אינטלקטואלים מערביים אלה חוברים בכך לאסלאם הרדיקלי בקריאה משותפת לחיסול ישראל.

הציבור הישראלי והיהודי נוטה להתמקד במדינות המערב בפעילותו נגד האנטישמיות. מדובר במרחב פעולה נוח מאחר שבמדינות אלה שוררת נורמה של גינוי האנטישמיות ורצון אותנטי לפעול נגדה. בה-בעת הפעילות היהודית מזניחה את ההתמודדות עם האנטישמיות מהסוג השני – זו שבקרב הציבור המוסלמי החי במערב. על היהדות להפגין הזדהות ואמפתיה כלפי הציבור המוסלמי המעוניין להשתלב בתרבות המערבית, במיוחד בזו האירופית. שנאת האסלאם המתפשטת באירופה מנוגדת לאינטרס היהודי.